

AXENTE BANCIU.

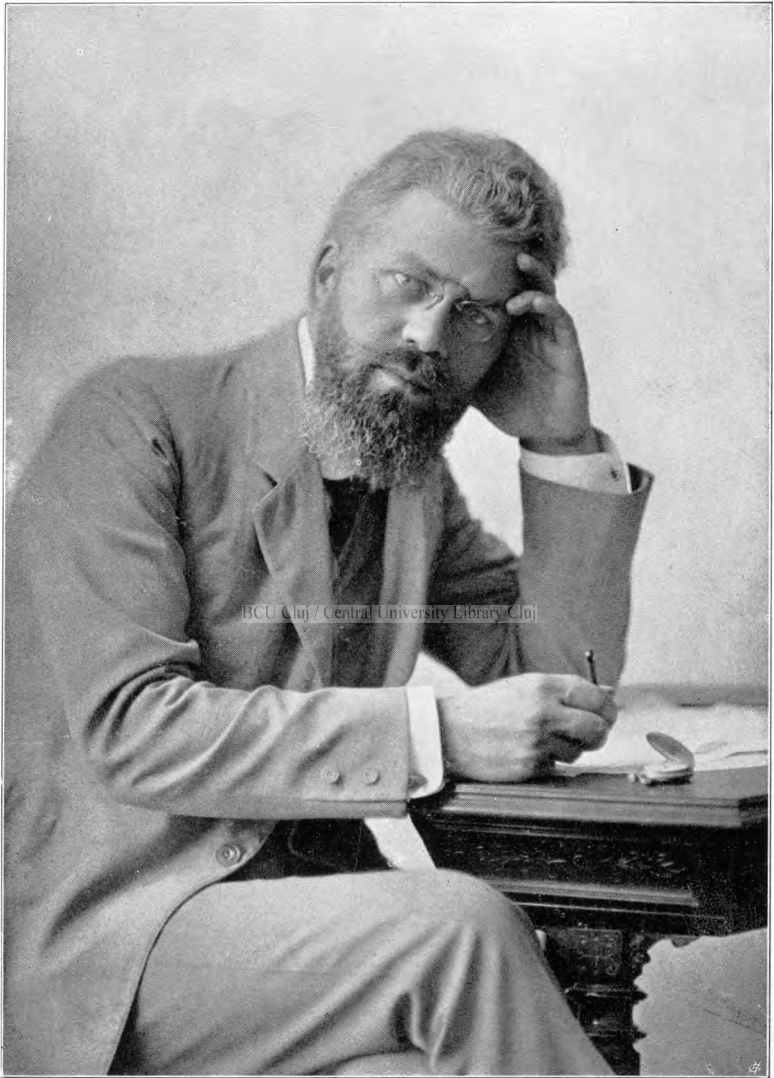
Dr. ALEXANDRU BOGDAN.

— PAGINI COMEMORATIVE. —

BCU Cluj / Central University Library Cluj

(Reproducere din Anuarul LI. al
gimnaziului gr. or. român din Braşov.)

==== **BRAŞOV, 1915.** ====
TIPOGRAFIA =====
==== **A. MURESIANU:**
BRANISCE & COMP,

Dr Alexandru Bogdan
profesor.

Sys no. 743 659
B: 743 659-10

AXENTE BANCIU.

Dr. ALEXANDRU BOGDAN.

— PAGINI COMEMORATIVE. —

BCU Cluj / Central University Library Cluj

(Reproducere din Anuarul LI. al
gimnaziului gr. or. român din Braşov.)

≡≡≡ **BRAŞOV, 1915.** ≡≡≡
TIPOGRAFIA ≡≡≡
≡≡≡ **A. MURESIANU:**
BRANISCE & COMP,

Dr. ALEXANDRU BOGDAN.

Eră o zi neprietinoasă de sfârșit de Octomvrie. Vântul dela mează-noapte desfrunzise toți copacii, și-alungase pe-alte plaiuri bieții cântăreți, săracii... Crăcile negre ale copacilor întorși parecă cu rădăcinile-n sus, trosnrau scurt și sunau a oase goale; iar în huetul vântului rece, care vântură frunza uscată parecă deslușiam gemetele celor cu sufletul pe buze și rugăciunile înlăcrămate ale celor care *nu* voiau să moară pe pământ străin.

Covârșind huetul vântului prinse apoi a vai prelung freamătul arămii uriașului clopot din turnul Bisericii negre, ca ecoul unor bulgări uriași ce se rostogolesc asupra unui sicriu enorm, într'un abis amețitor.

Și vuetul acesta, luat de aripile vântului tot mai înțețit, menit parecă să înfarce speranța caldă a unor zile mai bune, se sfâșia plângând prin ferestrele caselor, prin copacii goi ai pădurii, prin văgăunile dealurilor...

„Nu 'nvie morții, e 'nzadar copile !”

În ziua aceasta ne-a săgetat inima gheața vestii, că o granată rusească a coborât în pământ străin trupul celui care purtă simpaticul nume din fruntea acestor șire.

Azi, când încep a așterne pe hârtie aceste rânduri, e o zi frumoasă de primăvară.

Belșugul unei călduri binefăcătoare se revarsă asupra păcatelor noastre din tăria cerului-lacrimă, a cărui boltă se tot

adâncește... În schimb, cu cât se depărtează zăpada, topindu-se, „se apropie depărtările zării“.

Sunt Floriile. Preoții în ornate au ieșit la Crucea din deal ca să imploră îndurarea Celui de sus; iar surla își tremură pe deasupra capetelor mulțimii vaietele-i îndurerate.

E atâta pace în văzduh și atâta ură pe pământ!...

Și pacea aceasta a naturii, fără voie, îmi pironeste gândul de „coroana creațiunii“, de *om*, cel cu privirile încruntate de ură și cu sufletul înveninat de-atâta cultură. Și mă 'ntreb: mai merită oare *feara* aceasta numirea de *om*, azi, când vezi deslănțuită în toată „intelectualitatea“ sa *dragostea* propovăduită de biserica lui Isus Hristos?...

Gândul îmi fuge înspăimântat de răspuns, ca să se refugieze iarăș în leagănul păcii din văzduh. Stau nemișcat. Liniștea din juru-mi n'o tulbură decât respirația mea. O rețin și pe aceasta. În măreția tăcerii desăvârșite ce urmează, întreaga-mi ființă parecă se irosește în Nemărginit.

Nu-mi mai aud nici bătăile inimii. Pierd noțiunea timpului și a spațiului...

De-odată tresar. — Fiorul senzației unei clipe de vecinicie îmi străfulgeră ființa. M'a atins aripa unui suflet.

Apoi, așintindu-mi ochii în jos, urechea, încetul cu încetul, parecă prinde a desluși ritmul pulsațiunilor mamei noastre comune.

Ba îi simt și respirația: rară și adâncă, pornită parecă din profunzimile plămânilor săi vulcanici... Cu cât se întetește însă căldura soarelui, cu atât se pripește și ea, activată de belșugul sângelui vivificator, care de pretutindenea dă năvală prin arterele desmorțite spre suprafața avidă de primeneala vieții proaspete.

Intreaga natură îți sugerează impresia unui copil uriaș în convalescență, care sub focul sărutărilor de mamă, se trezește din somnul întăritor cu fața înflorită de-un zimbet dulce.

Numai Buceciul, strămoșul antediluvian al acestui copil, cu creștetul alb muiat în azurul cerului, visează la marginea zării, într'o izolare împărătească, gârbovit de povara iernilor grele.

Înainte mea, nenumărate creștete de firicele de iarbă se opintese să se smulgă din scoarța pământului.

Tremură de fiorul vieții...

De-asupra mea, zeci de mucuri de mugurei încep a mijl, tresărind de dulceața sărutărilor Dătătorului de viață...

Așadar moartea nu e vecinică!... E totuș o înviere!... Intreabă natura, tu cel care ți-ai pierdut credința, — natura care nu minte niciodată, și-ți va răspunde, că nimic nu se pierde. Fiecare scânteie de energie dăinuește în veci; forma numai se schimbă!

Cum să nu dăinuească și cum să dispară, așadar, energia sufletească a aceluia, care ne-a fost atât de drag și a lăsat rădăcini atât de adânci în sufletele noastre?

De câte-ori căldura numelui său va atinge aceste rădăcini, va răsări viu în mijlocul nostru Alexandru Bogdan, cu inima sa largă, cu iubirea sa de adevăr, cu avântul însuflețirii sale pentru tot ce e bun, nobil și frumos, cu pilda rară a sentimentului de datorie, cu nemărginita sa dragoste de neam.

*

În lumina binefăcătoare a zilei de azi, luminoasa figură a lui Alexandru Bogdan, mă însoțește din revărsatul argințiu al zorilor copilăriei sale până la apusul sângeros în mormântul dela Șumina.

Parecă-l văd în casa părintească, cea cu tavanul scund și cu strașina largă, din care au ieșit câțiva din cei mai de seamă frunțași ai vieții intelectuale românești, — învăluit în dragostea fraților și surorilor și, mai ales, a unei mame energice și hotărâte, care știa cum trebuie crescuți copiii.

Bun cu toți, pânăce i se respectă și dreptul lui, dar dârș și încăpăținat când i se pareă c'a fost neîndreptățit. Ceeace-și puneă în gând, execută totdeauna, oricâte piedeci ar fi avut de înlăturat. O notă care-l caracteriză și ca bărbat. Om să fi fost ca să-l mai fi putut abate dela hotărîrea luată. Hotărîrea sa însă, nu eră niciodată capriciul unui moment, ci rezultatul unei chibzuirii temeinice și serioase. Nu prea discută cu nimenea chestii, pe care nu le-a discutat mai nainte cu sine însuși.

Băiat mai mult serios decât vesel, preferă să se uite la jocurile băieților, decât să ia parte la ele. Uneori steteă ore întregi pe peatra dela poartă uitându-și de sine, cu gândul încolăcit în jurul cine știe cărui subiect, cu seninul privirii curate pierdut în seninul de sus.

Priviți-i fotografia și-apoi cetiți: „Stau la masă. Imi prop-tesc capul în mâna stângă și-mi afund privirea în albastrul cerului. Și mă gândesc. Ce alinătoare sunt clipele de liniște, când stai în odaia ta caldă, te lași pradă gândurilor frumoase, întruchipezi în fantazia ta dorințe neîmplinite și-apoi printr'o duioasă privire trimiți totul în seninul cerului, în necunoscut, de unde a venit. Viața cui o hrănim noi cu gândurile cari ni se duc și se prăpădesc?“¹⁾

Nu e aidoma copilul ce ședeà pe peatra dela poartă cu gândul pribeag și cu privirea pierdută în adâncimile cerului?

Copilăria sa mai are o trăsătură, care te face să ghicești pe intelectualul de mai târziu. Dupăce a prins a înțelege rostul literelor și a se înfruptă de plăcerea cetitului, toți bănișorii ce-i primiă la diferite ocaziuni, în loc să-i ducă la teșgheaua cu zaharicale, ca alți copii, îi duceà la taraba librarului, de unde se înapoiă c'o cărticică de povești și cu fața luminată de bucurie, ca să se înfunde apoi în cine știe ce colț, unde să nu-l neliniștească nimenea.

Trecând din clasele primare în liceu gustul lecturii i se desvoaltă tot mai mult, așa, încât în curând ajunge cel mai cetit între camarazii săi de școală.

Dar nu numai prin superioritatea sa, mai ales la limba română, ci și prin purtarea sa își atrage iubirea profesorilor. Cu conștiința totdeauna împăcată că și-a făcut datoria, dușman al minciunii, gata oricând de a răspunde însuși pentru greșelile sale, — a putut privi totdeauna drept în ochii profesorilor săi.

Acelaș sentiment de responsabilitate, pentru faptele sale, îi avea și față de camarazi.²⁾

¹⁾ Românu nr. 77. 1911. „Odăile moarte“.

²⁾ Un caz caracteristic pentru profesorul de mai târziu.

Eră în clasa a VIII. Școlarii se divizaseră în două tabere contrare pentru alegerea membrilor comitetului societății de lectură. Se po nise o luptă îndârjită pentru cucerirea acelor posturi. În ziua alegerii tovarășii săi, deși mai capabili, rămaseră în minoritate.

Intr'una din ședințele care urmară, pe lângă alte lucrări, se ceti și o fabulă, trecută prin sita cenzurii fără să i se observe teneința. Abiă în ședința băgară de seamă câțiva, că fabula e o persiflare a membrilor din comitet, infățișai subt masca diferitelor dobitoace.

Cetirea a trebuit intreruptă, fiindcă aderenții comitetului înscenară un tărăboiu infernal pretinzând deschiderea plicului și publicarea numelui ofenzătorului.

N'ar fi suportat un moment muștrarea de conștiință: că ar trebui să sufere altul fie și numai bănuiala faptelor sale.

Și cu cât se ridică, devenia tot mai respectat de cei curați și tot mai temut de cei cu musca pe căciulă. Cu cât se ridică, se reliefa tot mai clar din blocul caracterului său: *francheta și iubirea de adevăr*, note care i-au cauzat uneori neplăceri, dar care i-au rămas podoabe ale sufletului până 'n clipa din urmă.

După terminarea liceului, urmând îndemnului aplecării sale, — am putea zice: un îndemn familiar, căci 6 inși dintre membrii acestei familii se dedicară carierii didactice, — se înscrie la facultatea de litere a universității din Budapesta, cu specialitatea: limba și lit. română și germană.

Cum și-a înțeles chemarea de student universitar, ar putea-o povesti biblioteca universității și Academiei din acest oraș. Nu scopul de a da examenele necesare unei cariere, nici teama de a cădea la aceste examene îi puneau cartea în mână, ci imboldul acela neostoit, propriu numai adevăraților oameni de știință, care nu-ți dă un moment răgaz de odihnă, ci te împinge mereu înainte și tot mai adânc în domeniul specialității, căreia ți-ai închinat viața.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Dorința aceasta neistovită de a ști tot mai mult nu-l slăbi nici mai târziu. Și când plecă la preumblare îi puneă cartea în mână. Cine nu l-a văzut coborînd sau urcând dealurile cu ochii în carte și cu creionul în mână?

Tot imboldul acesta, spre orizonturi tot mai largi, îl face să treacă în toamna anului 1901 la universitatea din capitala Germaniei, iar în 1902 la cea din Leipzig, unde cu lucrarea: „Die Metrik Eminescus“ obține și titlul de Dr. în filosofie. Însemnările bogate ce au rămas dela el din anii petrecuți la aceste universități sunt mărturiile zelului deosebit cu care cerceta cursurile, ale setei nepotolite de a-și sporî comoara intelectuală, ale dragostei cu care se dedicase studiului.

Un școlar, ca și profesorul care conducea ședința, ca să liniștiască spiritele revoltate, cere să nu se desfacă plicul, fiindcă autorul desigur nu e de față, ca să poată fi tras la răspundere. Dacă ar fi aici — zise — presupun atâta *cavalerism*...

La rostirea acestei vorbe, înainte de a-și încheia vorbitorul fraza, un băiat blond, desfăcându-se din mulțimea celorlți și pășind în fața tuturora cu fruntea ridicată, rosti c-o voce stentorică: *Eu sunt autorul!*

Era Alexandru Bogdan.

Aici, în Germania, i se disciplinează gândirea, i-se ascute spiritul de observare și simțul critic, i-se deschide larg ochiul sufletului, ca să poată primi cât mai multă din lumina, care izvorăște cu atâta îmbelșugare de ori-unde și-arunci privirea; aci, în școala minunată a Nemților, învață să-și subordoneze interesele sale particulare marelui interes obștesc și, tot aci, chinuit de contrastul izbitor între cele lăsate acasă și cele aflate acolo, își face planul părții sale de contribuție la înălțarea neamului său înapoiat, dar cu atât mai mare înduioșare iubit.

Deja în Budapesta opera „martirului științei românești“, a lui G. Șincai și, mai ales lucrările lui P. Maior, asupra istoriei și limbii poporului român, i-au hrănit și adâncit și mai mult dragostea adusă de acasă pentru poporul nostru și pentru limba sa. „Nu vă puteți închipui un om — spune — care să fi scris și vorbit cu mai multă dragoste despre originea romană a poporului și limbii noastre, cu o dragoste, care eră aproape o patimă. Munca lui a fost atât de sfântă, încât s'ar fi rupt din viața noastră ca popor aceea ce-i dă sufletul neperitor, dacă idealul lui P. Maior s'ar fi pierdut. El trebuia să trăiască și trebuia vecinicit“.¹⁾

BCU Cluj / Central University Library Cluj

După o astfel de apreciere a muncii acestui „preot deșteptării noastre“, nu ne vom mira, dacă ne spune că: „Acolo în străini vâjăitul pădurilor și bătaia în țărnamur a Dunării ne vorbiau de puterile naturii, cari nu pier niciodată. Inima fiecăruia bătea atunci pentru milioanele de frați, fiecare se simțea un uriaș, căci amintirea trecutului nostru și conștiința durerilor și bucuriilor de azi strângea în inima fiecăruia sufletul întregului popor român. Chiar și în depărtata țară a Nemților, lângă castelul regelui-filosof Friederic II, noi visam și căutam și voiam să îndeplinim înălțarea poporului nostru“.²⁾

Tinerețe luminate și încălzite de astfel de idealuri nu puteau rodi decât pe luminătorul entuziast și pe luptătorul desinteresat de mai târziu, stăpânit de dragoste nețărmită față de nenorocitul său neam.

După terminarea studiilor universitare, trebuia să-și vadă de-un post din care să poată trăi, oricât ar fi dorit să mai

¹⁾ Discurs rostit la înmormântarea lui Dr. A. Mureșianu (G. Tr. nr. 127. 1909).

²⁾ Ibid.

rămână la acele izvoară ale științei. „Patria reală a talentului e lumea și cadrul vremii în care trăește; va crește el și aiurea, dar culmea puterii de dezvoltare și de fecunditate nu poate s'o atingă decât în brazda în care a răsărit“.¹⁾

Iată-l deci iarăș într'ai săi, la locul visat: pe catedra liceului românesc din orașul său de naștere, cu voința nestrămutată de a preface în bani mărunți, pentru ai săi, aurul curat adunat cu atâta trudă între streini, cu dorul de a-și pune în serviciul neamului său toată energia sufletului său luminat. Rezultatele activității sale de profesor au dovedit-o, în curând, că eră născut pentru cariera luminării și cultivării sufletelor.

Inzestrat c'o dicțiune de invidiat, c'o voce primăvăratică de-o mlădioșie rară: când intensificată și răspicată de tăria convingerii nestrămutate, când înduioșată de lacrimile sentimentului, — cu orientări largi și sigure, stăpân pe un capital de cunoștințe solide, cum puțini profesori vor fi având în domeniul specialității sale și, toate acestea, întovărășite și de darul de a-și ști exterioriza ideile și sentimentele într'o formă care cucerește, — nu e de mirare că atențiunea școlarilor săi nu prea scăpă din frânele voinței sale.

Știind de câtă *lumină* și *căldură* au trebuință mugurii ca să se poată dezvolta, se nizuiă ca și mugurii generației ce va urma — pe școlarii săi, să-i crească, întru cât se poate, tot cu aceleași mijloace.

Dându-și sama că elevii săi de azi vor fi conducătorii de mâne ai poporului nostru, a căutat apoi să-i desbare de păcatele și defectele pe care le constatase la unii dintre acești conducători, și să le cultive virtuțile și calitățile, pe care cerea să le poseadă un conducător.

Omul muncii, martirul datoriei, apostolul adevărului spus tare, cu fruntea ridicată, oricât de jignitor ar fi, — eră dușmanul neîmpăcat al trândăviei, al indolenței, al cățelușilor de două uși, al celor cu doi bani în trei pungi.

Se trudiă apoi să stârpească slugărnicia unora și grando-
mania altora. Pe cea dintâi prin sădirea în sufletul elevului a încrederii în puterile proprii, știind bine că: numai pe trunchiul acesteia se poate înălța demnitatea și curajul cuiva. Pe cea din

¹⁾ A. Vlahuță : Dreptate, pg. 142.

urmă — grandomania — prin vorba convingătoare sau ironia tăietoare, — după cum cerea trebuința.

Voia să facă din ei frați, fără considerare la situația socială a părinților; frați care vor trebui să lupte umăr la umăr în viață.

Smerenia o cerea în fața științei ineshauribile; în fața omului, — frunte ridicată, dacă ai putut-o păstră curată. Cuvini-cios, dar cu fruntea sus.

Voia să-și facă elevii să înțeleagă că, „creșterea din afară, singură, amțește pe om, cea dinnuntru îl înalță făcându-l tot mai simplu și mai bun“.¹⁾

Cel care n'a ținut niciodată să fie îmbrăcat luxos, după ultima modă, — știind bine că „numai sărăcia dinnăuntru cere bogăția din afară“,²⁾ dar a ținut să aibă în biblioteca sa ultima carte literară românească ieșită de sub tipar; cel care n'a înțeles să arunce banii lăutarilor prin cafenele, nici să-i vânture pe mesele de jocuri hazarde, dar a știut să-și împartă bucătura de prisos cu cel lipsit, — nu putea tolera nici la elevii săi: luxul, risipa. Multe buzunare au rămas văduvite de batistele de mătăsă și de tabacherile de tutun, ajunse acolo din inconștiența sau vinovata nepăsare a părinților.

Știindu-și apoi neamul „vânjos și puternic, dar nedisciplinat și neascultător de ai săi“³⁾ a căutat să facă din elevii săi: oameni de ordine, de cinste, cu un bine dezvoltat sentiment de responsabilitate și de datorie față de superiori și față de camarazi; — într'un cuvânt: *caractere*, care să lase în viață, pe urma lor, o dungă de lumină.

De model i-a servit o școală modernă din Anglia, școala dr-ului Reddie dela Abbotsholme, despre care citează următoarele:

„Dacă s'a întâmplat, de pildă, ceva în clasă, dacă vre-un școlar a turburat instrucția sau s'a purtat necuviincios, nu-i nevoie de o cercetare îndelungată pentru a găsi pe vinovat. La întrebarea profesorului, cine este vinovatul, acesta se anunță imediat, și vai de el dacă n'o face; camarazii îl pedepsesc mai aspru decât profesorul, îl boicotează pretutindeni, ba îl și bat atât de tare, încât la urma ur-

^{1) 2)} N. Iorga: Cugetări.

³⁾ G. Tr. nr. 260. 1909.

melor totuș se anunță. Dar ei n'ar spune în nici un caz numele vinovatului, chiar dacă clasa întreagă ar fi pedepsită; căci nimic nu le este oprit școlarilor englezi atât de mult ca părîrea camarazilor. Ei au și un foarte fin simț de cinste, de onoare, și ofensa cea mai grea ce li se poate aduce este aceasta: „Nu ești un gentleman“. Iși dau de aceea silința să se arate totdeauna demni de acest atribut de onoare; sunt sinceri și iubitori de adevăr, și de aceea desprețuesc tot ce e comun și josnic.¹⁾

Continuă apoi el: „Știm că unii din profesorii tineri dela liceele românești din Ardeal își dau silința să facă aceeaș educație de caracter și școlarilor lor. Această generație, care va veni peste douăzeci de ani să ia locurile luptătorilor de astăzi, va aduce poate cu sine și în vieța politică acel „simț fin de onoare“ și dorința de-a rămîneă totdeauna un „gentleman“ sincer și iubitor de adevăr“.

Când a scris aceste rânduri, se gândia, de sigur, în prima linie la sine. Nenorocul însă, care l-a păscut și pe el, ca pe atâția alți camarazi, nu i-a dat răgaz să se poată bucura de rodul muncii sale educative.

„Măsura valorii unui om o dă numărul acelor care au învățat ceva dela el“. Din lumina sufletului lui Al. Bogdan, deșt a murit tânăr — s'au împărțășit foarte mulți: toți cei care au cetit revistele și gazetele noastre — în care a publicat atâtea articole iscălite și neiscălite, — toți cei care i-au ascultat conferințele, care i-au cetit studiile, care au stat mai adeseori de vorbă cu el.

Ce au învățat elevii dela el, și cine a fost Al. Bogdan pentru ei, au spus-o câți-va cu prilejul morții sale eroice și, las să o spună — într'un capitol separat — elevii clasei a VI, gimn. (1914—1915) dela școalele noastre, cărora doi ani consecutivi le-a fost conducătorul clasei.

*

Păreții școlai în curând s'au dovedit însă prea strâmți pentru expansivitatea dorului său de muncă, pentru multilateralitatea preocupărilor sale sufletești.

¹⁾ Ein englisches Landerziehungsheim; Zts. für Philosophie und Pädagogik XVIII pp. 314—315 (A. Lévêque).

Rând pe rând îl vedem publicând studii,¹⁾ între care ne dă adevărate modele de lucrări conștiințioase, cum e d. e. comentarul Strigoilor lui Eminescu, lucrare apreciată foarte favorabil și de străini²⁾ sau „Altă ortografie“, în care, ca să putem recunoaște „anarhia în care ne găsim, precum și necesitatea stabilirii unei nouă ortografii“, supune unei critici minuțioase și severe, dar obiective „Regulele ortografice“ ale Acad. Rom. și „Dicționarul ortografic“, întocmit după aceste reguli, de d-l Șt. Pop, — făcând și propuneri pozitive pentru deslegarea definitivă a chestiunii ortografiei noastre de azi.

Și, nu ne îndoim că și Acad. Rom. într'o nouă ședință, în care va avea să pună capăt anarhiei de azi, va consacra cu autoritatea sa sistemul ortografic propus de Al. Bogdan, eliminând schimbările prea *radicale*, la care el însuși renunță pe pagina din urmă a broșurii. Va consacra — zicem — acest sistem, fiindcă e cel mai rațional.

Nu mai vorbim aici de lucrarea sa „Metrica lui Eminescu“ cu care a obținut titlul de Doctor în filosofie, — scrisă înainte de a ajunge profesor, lucrare de o temeinicie și meticulozitate germană. Pentru pregătirea acesteia, după cum dovedesc iarăș însemnările sale, a citit tot cecece s'a publicat în nemțește relativ la Metrică, fie ca teză generală, fie despre metrica vreunui anumit poet.

Pe lângă aceste studii ține o serie întreagă de conferințe și discursuri³⁾ publică dări de seamă sau recenzii,⁴⁾ articole

1) Ritmica cântecelor de copii (In Analele Acad. rom. 1906).

Cântece de copii și jocuri (Brașov, 1905).

Reimtechnik bürgers (Teză pentru examenul de specialitate. 1906)
Nepublicată.

„Strigoii“ de M. Eminescu (Comentar) Sibiu 1909.

Altă ortografie Publicată de Casa școlărilor) București 1912.

Douăzeci de ani de mișcare teatrală. Sibiu 1914. Publicată întâiu în Luceafărul nr. 9. 10 din 1914.

2) Vezi : „Literaturblatt für germ. und rom. Philologie“ nr. 5. 1914.

3) *Limba literară și limba populară*. Conf. ținută în Sept. 1906 la serbarea Sf. Sofii, în sala festivă a liceului (Tip. în Luceafărul).

Probleme culturale. Discurs rostit la ședința publică a soc. de lectură a școlărilor din clasele superioare, la 21 Aprilie 1907. Publ. în G. Trans.)

Discurs funebru la înmormântarea profesorului D. Făgărășianu (G. Tr. și Anuarul școlărilor 1907.)

comemorativă,⁵⁾ schițe,⁶⁾ traduceri⁷⁾ și alte articole.⁸⁾ Incepând cu anul 1910 redactează „Cronica pedagogică din Ungaria“ în Revista gen. a învățământului“ din București; colaborează la partea românească a manualului d-lui Teutsch: „Lehrbuch der

Brașovenii de azi. Discurs rostit la ședința publ. a societății de mai sus, în 30 Martie v. 1908 (v. G. Tr. 3/16 și 5/18 Aprilie 1908).

Moștenirea lui Șaguna. Discurs rostit la serbarea școlară ținută în 4/17 Oct. 1909 (v. G. Tr. nr. 215. 1909. Repr. și în broșură. Tip. Mureșianu).

Adevărul. Cuvântare rostită la ședința publică a societății „I. Popasu“, în 22 Martie v. 1909 (v. G. Tr. nr. 70. 1909).

Discurs ținut la înmorm. lui Dr. A. Mureșianu în numele soc. acad. „Petru Maior“ și al tinerimei române (v. G. Tr. nr. 127. 1909).

Desvoltarea bisericii române. Conferință ținută în Făgăraș în 7 Aprilie și în Sibiiu în 10 Apr. 1910. Apărută în „Transilvania“ 1910. Autorul face observarea: „inexact.“

Insemnătatea limbii naționale în învățământ. Discurs rostit în 10 Nov. n. 1912 la deschiderea conferințelor învățătoresci din protop. Cohalmului și al Sighișoarei (v. G. Tr. nr. 258. 1912).

Literatura română dela Junimea până în zilele noastre. Conf. ținută în Sibiiu, în 22 Martie n. 1914. Nepublicată.

Problemele istoriei literare. Conf. ținută în Brașov Dec. 1908.

Apus de soare. Conf. ținută în Brașov 8 Martie 1909.

⁴⁾ *G. Dima: Liturgia în la-major.* (G. Tr. 17/30 Apr. 1908).

Concertul reun. de cântări dat în amintirea lui C. G. Perumbescu (G. Tr. 2 Iulie n. 1908).

Agatha-Bărsescu-Radvici. Cu ocaziunea reprezentării în Brașov a rolurilor sale principale (G. Tr. 28 Nov. n. 1908).

Schiller: „Fecioara dela Orleans“, trad. de Maria Cunțan (G. Tr. 4/17 Nov. 1909).

O zi frumoasă. O scurtă dare de seamă despre conf. d-șoarei Dr. Nora de Leményi, ținută în Brașov, despre poetele: M. Cunțan, E. Pitiș și El. Faragó (G. Tr. 1/14 Dec. 1909).

Dr. I. Lupaș: Meir. Andr. Șaguna (Rev. gen. a inv. Febr. 1910).

„Mihaiu Viteazul“ dramă ist. în 5 acte de N. Iorga. (Rom. nr.ii 86, 87, 89. 1911. D-l Iorga îi scrie: „critic drept și pătrunzător“, iar despre recenzie: „frumoasa recenzie din care am de reținut atâtea observații drepte“. Recenzia e reproducă și în „Ramuri“ (Craiova) în nrul „Omagiul lui Iorga“ VI. 1911, nr. 18—20).

Un clasic. O dare de seamă despre traducerea istoriei lui Herodot în românește de Eustratie Logofătul, la 1645, găsită ca manuscris și tip. de d-l N. Iorga (Rom. nr. 5. 1911).

Lege și moșie (Glaube und Heimat) de Carl Schönherr. Dramă în 3 acte (Rom. nr. 84. 1911).

G. Bogdan-Duică: Românii și Ovreii (G. Tr. nr.ii 20—24. 1914).

Almanah ori altceva? (Coșânzeana nr. 2. 1914).

Axente Banciu: Cum vorbim etc. (G. Tr. nr.ii 16—18. 1914).

rum. Sprache“ 1913; își începe romanul „Niță Cicoare“, în care caută să ne înfățișeze viața unor studenți dela universitățile din Germania, — dar moartea i-l curmă la jumătate; publică, neiscălite, o serie întregă de articole de interes politic, social,

Monumentul lui Vlaicu. (Proiectul sculptorului C. Medrea). In *Luceafărul*. Repr. in G. Tr. nr. 41. 1914.

Leonard Paukerow: „Când joci teatru românesc în țara ungarască“ (G. Tr. nr. 175. 1914).

Raport despre cărțile prezentate la concursul pentru premîul Andrei Mureșianu pt. anul 1910. (Publ. în „Transilvania“ 1911 pg. 633—34. vezi și 1914. 26 Iunie v.,

Câteva dări de seamă în „Transilvania“ 1914.

Despre activitatea Societății pentru fond de teatru. Raport. In *Anuarul Societății* pe 1907/8.

Die Geschwister de Goethe, trad. de I. Băilă(?) In *Anuarul Societății* pe 1907/8.

⁵⁾ *Eminescu* (G. Tr. 1909. 17/30 Iunie). La 20 de ani dela moartea poetului.

Schiller (G. Tr. 1909. 29 Oct. v.) La 150 de ani dela nașterea poetului german.

Desrobitor și întemeietor de neam (Rom. nr. 122. 1911). La 40 de ani dela ziua nașterii d-lui N. Iorga

Ion Borcia (G. Tr. 1/14 Martie 1912.) by Library Cluj

Nemuritor (Eminescu) (G. Tr. 15/28 Iunie 1914).

⁶⁾ *Lacrimi* (Rom. nr. 23. 1911).

In bibliotecă (Rom. nr. 46. 1911).

Odăile moarte (Rom. nr. 77. 1911).

Vine inspectorul (G. Tr. nr. 272—74. 1911).

Gâtul gol (G. Tr. 4/17 Febr. 1912).

Tuinele nopții (Fragment din romanul neterminat „Niță Cicoare“) (Rom. 7 Ian. 1913. Nrul de Crăciun).

Mărgăritărelul lui Brânzoiu (G. Tr. nr. 93. 1913).

Piciorușele (Rom. 25 Dec. v. 1913).

Lili (Rom. 6/19 Aprilie. 1914).

⁷⁾ *Mignon*. Fragment din romanul lui Goethe: *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, Cartea VIII. Cap. 9 (Rom. nr. 71. 1911).

⁸⁾ *Preludiul unei vieți*. Sculptorul C. Medrea. (Rom. nr. 257. 1913).

N. Iorga și Z. Bârsan (Lupta 7/20 Sept. 1908).

Cursuri de vară (Luceafărul 1 Oct. 1908).

Duelții literari (Chestia teatrală și H. Chendi) „*Trîbuna*“ 3/16 Oct. 1908.

Demoralizare în literatură („ „ „ „ „) „ „ 18/31 Oct. 1908.

Pelerinajul la Râșinari, corespondență în G. Tr. 8/21 Oct. 1909.

Cătră o româncă socialistă (G. Tr. 6/19 Febr. 1910).

„Literatura poporului și literatura cărturarilor“ (Trimis în 9 Aprilie n. 1911 „*Poporul și Român*“ din Bpesta, dar, nepublicat sau pierdut.)

„Amintiri“ în „*Carmen Saeculare*“ ed. de „*Petru Maior*“ 1912 pg 32—37.

bisericesc etc. Numai când se vor publică toate articolele acestea, se va vedea: ce *ziarist* s'a pierdut în Al. Bogdan. Iar cei care-i cunosc schițele și nuvelele, și cei care au avut fericirea să-i cetească unele dintre scrisorile în care-și destăinuiește partea intimă a sufletului său, își dau seama de puterea poetică creatoare, care s'a pierdut cu trecerea sa la cele eterne.¹⁾

¹⁾ Iată o scrisoare din nuvela sa: „Mărgăritărele lui Brânzoiu“:
Dulcele meu mărgăritărel.

Deși m'ai oprit, eu trebuie să-Ți scriu, ca să-mi mântuiesc sufletul, care-mi arde învămășit de gâduri și patimi. Cum zboară gândurile mele de aur spre Tine și se întorc fericite ori nefericite, să-mi aprinză și mai mult inima!

Ca un munte de aur apasă pe inima mea frica și grija de liniștea sufletului Tău. Sufletul Tău este întreg și tare. Întreg, căci n'ai iubit încă pe nimeni, — mi-ai spus-o doar Tu, — și întărit de dor și amaruri. Al meu însă zace în ruine. Atâția meșteri falși au voit să clădească în el opere monumentale. Fiecare credea că va zidi pe ea pentru vecie. Fiecare însă batjocuria pe ale celorlalți slăbind temeliele și înlesnind putrezirea.

Și acum veniși Tu.

Și deși ai fost timidă și Ți-era frică de viitor și nu ai luseseseși cu Tine nici o altă unealtă decât iubirea Ta abia deșteptată, cu o soară lovitură ai prăbușit totul. Și darămintori și ruine apasă acum sufletul meu și-l înecă. Așa cum zac Memphis și Theba și Roma cea veche în ruine, stau și eu pustiu, descoperind prin moartea mea viața și puterea de odinioară. Ochiul tău negru a adus moartea și a omorât totul.

Simțesc însă, cum se mișcă ruinele și cum se amestecă și se plămădește noul meu suflet. Ce vei clădi Tu în el? Să nu ridici o zidire mare pe temelii slabe și false, pe cari Tu le așezi Mai bine sămăntă în el numai o singură floare: un număuță ori un fir de mărgăritărel. Ori poate mai bine o ficare a soarelui cu sămăntura ei mulți și negri. Ea se va întoarce într-una spre Tine și pretutindenea în lume Te va căuta, pe Tine, sămăntoarea fericirii mele Tu-i vei culege sămăntura, unul câte unul, până când îi vor cădea frunzele și foarea se va vesteji și va muri și cu ea lumea și... Tu!

Așa să fie iubirea mea, pe care Tu o vei crește! Vei îndrăzni să începi o operă atât de mare? Ori fugi, fiindcă te temi de viitor? Și sufletul meu va trebui să moară tocmai acum de cea mai tragică moarte? Tocmai când a găsit o mântuitoare cu inima curată?

Dar Tu stăpânești și viitorul.

Căci eu Te iubesc, nu ca să-mi întemeiez fericirea mea, ci ca să Ți-o asigur pe-a Ta. Eu sunt numai o unealtă în mâna Atotputernicului. Dacă vrea El să fi Tu fericită, mă va trimite și mă va dărui Ție, până când îi va fi sete mare de nefericiri. Atunci abia va sfărma El fericirea noastră.

Iar, dacă-ți arunci ochii peste însemnările sale, și-și învâluie sufletul în jale văzând câte planuri, câte visuri a spulberat în vânt granata rusească.

Atâția muguri așteptau zilele senine, cu soare, ale păcii, ca să se desfacă din fașă: să crească, să n'florească și să rodiască.

Muguri de schițe, de nuvele, de romane, muguri de articole de ziar, muguri de lucrări dramatice, — de toate găsim în aceste însemnări.

Ce greu e să fi om fără voință, ori să trăiești cu o voință încătușată. Și totuși Te iubesc mai mult pentru Tine. Și-aș fi nefericit de fericirea mea, dacă ea nu Ți-a adus Ție fericirea...

Acum aud cântec de pasări și ciripitul lor dulce; tot felul de ciripit. Și chemarea cucului din adâncurile pădurii. Numai ciripitul vocii Tale ca argintul nu l'voiu auzi vreme 'ndelungată.

De aceea se stinge inima mea în natura plină de-o nouă viață. Iar pentru aceasta Tu nu poți plânge, și eu n'am dreptul să plâng.

23 April.

Lionel.

Sau, iață câteva pagini din nuvela „Lili”:

„— A! va să zică Lilica mea cea cuminte d-astea-mi vorbește cu băeții!

Doamna Vernescu puse cât putu mai multă amărăciune în glasul ei umbrat de vibrarea celei mai curate iubiri de mamă, care nu știe de osândă și înfruntare, dar încercarea îi fu zadarnică. Lilica alerga la ea gungurind ca un porumbel, i se uită drept în ochi și când descoperi în lucirea lor sfântul zimbet, care se zbătea să se opriască în suflet și se reflecta totuși pe retină, ea îi acoperi ochii cu sărutări voind parcă să-i sugă din orbite și îngână rușinată: „Taci, taci, mamă dragă”.

Ceva mai departe :

„Iară parfumul, ce-l răspândiau hainele și batistele părea a fi un invizibil fum de floare, ce se ridica ca tămăia spre icoana ucigătoarei zeițe Venus, cea fără de moarte. Un val cald de nespuse fericire năvăli în inima mamei, căci avea acum dovada deplinei maturități a sufletului de femeie, care n'florise, mai degrabă decât își închipuia, în inima ficei”.

Și mai departe :

„— De ce-o fi întârziind tata ?

Zicând vorbele acestea Lilica se opri și se uită cu frică la mamă-sa, care o privi cu milă și 'nduioșare. N'ar fi fost în stare să mai facă un pas înainte; parecă pantofii i se lipiseră de parchete și o putere nevăzută îi stoarse într'o clipă toată vloga din trup. Nodul ce i-se puse în gât, i se ridică în cap și se cobora acum irezistibil în ochi, înaintea cărora un paiangen vrăji într'o clipă pânza lui cea deasă. Mama făcu un pas spre ea; Lilica se cutremura. Iar când mamă-sa îi atinse mâinile își încolăci fără de veste brațele de gâtul ei, ca o desperată, și izbucni în plâns”.

Amintesc câteva dintre planurile unor lucrări dramatice :
Preoți și dascăli. (Judecând după materialul adunat voiă să ne înfățișeze câteva tipuri de preoți și dascăli de ai noștri).

Ape mari. Ideia acestei lucrări i-a dat-o o vorbire a d-lui Dr. St. Pop, deputat în Camera ungară, căci iată ce spune în fraza din urmă a notelor care privesc această lucrare : „Cicio-Pop a vorbit în Cameră despre esundările Crișului-alb și a cerut regularea râurilor“.

Reliefează pe de-o parte tipul preotului egoist, hrăpareț, fără inimă pentru năcazurile și sărăcia de care sângerează bietul țăran, pe de-altă-parte tipul adevăratului preot : milos și altruist.

Flămânzii (Tema : Cucerirea pământului Sașilor, pe care Românii, „flămânzii de pământ“, îl cumpără cu prețuri enorme : 3600—3800 cor. jugărul catastral).

Cinci miliarde. (Tema : Prefacerea de azi a României. Naționalistii).

1) Un reprezentant franțuzit al elitei din România. (Ca tip exterior poate servi G. din Craiova).

2) Un Ardelean (ori Bucovinean. Poate chiar Z. C.)

— Lăsați-i să piară, unul câte unul. Să ne creăm altă „elită“, românească, care să nu mai piară.

— Dar moșiile, averile ?

— Moșiile rămân în țară. Vom munci și le vom cumpăra, — le vom recuceri. Cocotele franțuzoalice își vând cât zici moșia. Și dacă Franța a dat Germaniei „5 miliarde“, de ce n'am da și noi, cei cuceritori, cele 5 miliarde Franței. Despăgubire de războiu ; războiul pe care l-am pierdut în lupta dintre cultura noastră și a lor“. — etc. etc.

Neastâmpărul de a ne vedeă mai repede pe calea mântuirii îl făcuse să îmbrățișeze întregul complex al vieții noastre publice și nu-i dădea răgaz de odihnă. Il vedem secretar al desp. Brașov al Asociațiunii, președinte al filialei Brașov a Soc. pt. fond de teatru român, președinte al Reun. de gimn. și cântări, membru corespondent al secției literare a Asociațiunii și, în curând, membru ordinar și raportor al acestei secții. Într'un cuvânt : nu eră domeniu în viața noastră culturală, unde să nu-l vezi punând umărul.

Incepe să-l preocupe chestia întrunirii tuturor profesorilor dela școalele medii române din Ungaria, căci iată ce spune în una dintre însemnările sale :

„In 5 și 6 Oct. 1909 am fost la Sibiu, la prietinel meu Ion Borgia. Incă odată se dovedî căt de bine ne putem înțelege, ce perfectă armonie poate fi între oameni, cari sunt *sinceri*... Vorbirăm de schimb de conferențieri și de o convenire a tuturor profesorilor români dela școalele medii românești din țara noastră“.

Ideia n'a fost realizată însă de el, ci de neobositul inspector al învățămîntului nostru primar din arhidieceză, de d-l Dr. O. Ghibu.

Ochiul său ager descoperind rănile, defectele și boalele, care ne micșorau sau ne paralizau puterile, le făcea diagnoza și căuta să le vindece.

Reflectorul minții sale ascuțite aruncă lumină asupra multor scăderi ale vieții noastre naționale, iar argumentarea sa logică, bine înnodată, strânge cu ușa pe mulți dintre cei care poartă vina acestor cusururi.

Visă de un neam cult, bine consolidat, ai cărui fii, conștienți de puterea ce o reprezintă, s'o poată spune cu mândrie celor care le-ar trage la îndoială naționalitatea și sentimentele : „Eu sunt născut Român și trăesc pe pămîntul care a fost și al părinților și al strămoșilor mei, trăesc pe pămînt românesc. Inima și mintea mea sunt inimă și minte de Român. Ele trăesc și se adapă din comoara de idei și sentimente cari au făcut să tresară și pe strămoșii și pe părinții și pe frații mei de-un sânge. Tot ce muncesc cu brațele mele, tot gândul ce se preface în mintea mea, tot ce simte inima mea, e faptă, e cugetare, e simțire românească! Ea rămâne românească și atunci când voiu munci în America etc. Tot ce pîrcește dela un Român e românesc, tot ce săvârșește un Român e muncă românească, întregă răsplata ce-o va avea e ban românesc. Fiindcă a muncit pentru el un Român, fiindcă l-a câștigat ca să dea de mîncare copiilor săi Români, fiindcă îl primește din mînilor, care-l dă în *schimbul* muncii românești. Tot ceea ce se face prin Români e românesc“.

Visează de un neam, care să poată zice odată : Ne-am îmbogățit prin noi înșine, ne-am întărit prin noi înșine, ne-am

înălțat singuri; nu cunoaștem pe nimeni pe fața pământului căruia să-i fim datori cu mulțămite. Noi mulțămim numai bunului Dumnezeu“.

Când fiii neamului nostru — va fi gândit — vor avea această conștiință și vor putea spune aceste vorbe, atunci vom fi un neam tare. Și numai neamurilor tari li se întinde mână prietenească, numai acestea sunt căutate, prețuite, respectate.

Dar, nu oricine poate rosti, în fața oricui, aceste vorbe de demnitate națională. Ca să poți spune vorbele de mândrie de mai sus, trebuie să ai o conștiință națională asemenea celei a lui Al. Bogdan.

Iată cum și-o caracterizează el însuși:

„Eu am o conștiință națională, individuală, a mea. Ea este o părticică din conștiința națională a întregului nostru neam. Și îmi închipuesc, că, dacă această singură părticică ar cădea, s'ar dărăpăna întregul.“¹⁾

Nu numai atât. În ochii lui conștiința națională a oricărui Român: muncitor, țaran, ori intelectual, — are aceeaș valoare, pe care o atribuie conștiinței sale.²⁾

Un om, care se simte atât de indisolubil legat de sufletul neamului său, nu poate să-și iubească altcum neamul, de cum și l-a iubit el: cu patimă, cu fanatism.

Dragostea sa de neam luase proporțiile unui adevărat cult. Il îndumnezeia.

Cel care astfel își adoră neamul, — cu toate slăbiciunile lui — nu poate trăi decât *prin* el și *pentru* el. Cum a trăit profesorul Al. Bogdan.

Cu vorbele lui Eminescu: „Iubesc acest popor bun, blând, omenos, pe spatele căruia diplomații croiesc harte și resbele“, își începe un articol comemorativ despre autorul lor. Și-l iubiă, într'adevăr, fără deosebire de frontiere politice. Acelaș interes pentru chestiile culturale și pentru înălțarea țaranului român de peste Carpați, ca și pentru ale celor de dincoace de Carpați. Sufletul său tot așa se cutremură de soarta de plâns a țaranului din România, ca și de durerile țaranului nostru.

¹⁾ v. Meșterul Manole (Rom. nr. 59. 1911).

²⁾ Vezi tot acolo.

Tot așa îi sângerează inima de durere, când vede în Statul român: „lăcașul săpat în pământ al nenorocitului țăran lângă fericirea, care niciodată nu va apune a celui ce se întrece cu regii în zidirea de palate“, — ca și când vede lacrimile țăranului nostru.

Cu înclinările sale firești, altruiste, cu exemplul viu al fraților săi mai mari înaintea ochilor, cetitor pasionat al scriitorilor noștri vechi și noi: numai în direcția aceasta s'a putut desvoltă. Trebuie să-și îndrăgească neamul și să-și închine ridicării acestui neam toată energia sufletului său plin de vigoare tinerească.

Ce gânduri minunate nu-i deșteaptă această dragoste pentru cei obidiți și părășiți. „Noi existăm prin Natură și ea prin noi. Dar atunci de ce nu suntem și noi invariabili ca soarele? De ce să nu fim tot sori, cari dau *numai* căldură pentru aceia, cari se svârcolesc acolo jos și plâng și nu pot să-și creeze singuri un soare din inima, din conștiința, din curajul propriu.“¹⁾

Și ce amărăciune îl cuprinde, când vede cum i-se schimonosesc și explică de-a 'ndoasele cele mai curate și mai nobile intențiuni!

BCU Cluj / Central University Library Cluj

„Speram că fiecare cetitor va fi ca mine, care am totdeauna față de părerile cuiva intențiile cele mai bune și le interpretez în chipul cel mai favorabil lui și iert chiar unele greșeli.

Așa pot fi eu și nu voi putea preface pe alții să fie și ei astfel. Poate că nota aceasta în sufletul unui om e un element de afemeiere a tot ce are bărbatul mai demn de admirație: energia în luptă; dar ea este și dovada înțelegerii creștinești a multelor mizerii din lume, ceea ce e bine să înlocuiască adeseori energiile, cari nu cunosc piedeci și trec în salturi mortale peste tot ce le stă în cale“.

Gândurile acestea i-le răscolî răstălmăcirea unui articol al său publicat în *Românul*. Continuă apoi: „După efectele acestea, stârnite de un articol scris cu cele mai curate intenții, pare că nu mai știi ce să dorești: să afle răsunet articolele tale, ori să rămână pierdute în întunec, fără puțința de a fi aruncat o sămânță, din care să crească domol și blând, ca spicele de grâu, discuția binevoitoare, care e adeseori mai rodnică decât

¹⁾ Din „Lacrimi“ (*Rom.* nr. 23. 1911.)

înțepăturile și arțagul, ce-ți sângeră inima și te fac să tremuri și să-ți rupi condeiu!

Spre norocul nostru însă, nu și l-a rupt. Nu putea să și-l rupă. Norii amărăciunilor acestora incidentale nu puteau zăbovi mult în fața soarelui biruitor al iubirii sale pentru cei mulți și nevinovați.

Un om în al cărui suflet aproape tot ce intră, nu intră decât să fructifice și să potențeze această iubire, — nu putea să și-l rupă.

Un suflet superior, care ascultând chiar o muzică curată — simfonia C-moll a lui Beethoven, — se gândește la *binele* și la *nenorocul* neamului său, nu-și poate gătui de azi pe mâne idealul înălțării acestui neam, cum ar face-o „oamenii, cari preumblându-și trupurile pe două-trei picioare, stabilesc în șirul idealurilor lor *lista de bucate* pentru ziua de mâne“.¹⁾ Nu, unui astfel de rob al iubirii de neam nu-i poate frânge condeiu decât moartea, deodată cu firul vieții. Cum s'a și întâmplat.

Aceeaș dragoste, pasionată pentru *limba* noastră națională, ca cea mai caracteristică și mai înaltă expresie a sufletului românesc. O și vorbiă, cum puțini intelectuali români din Ungaria vor fi vorbind-o. Atâta dulceață, coloare, fineță știă pune în vorba sa, încât eră o plăcere să-l asculți. În sufletul câtor școlari veniți dela licee străine n'o fi deșteptat farmecul vorbei sale pe de-o parte sfiala primitivității lor în cunoașterea și manauarea limbii materne, pe de-altă-parte emoția mândriei, că și ei sunt fiii neamului care a creat limba vorbită de dascălul lor!

Iși da seama de puterea miraculoasă a limbii naționale frumos vorbită asupra sufletelor cărora se adresă. „Căci limba națională te face *una cu pământul*, care-i locul tău de naștere. Ea este o ancoră cu mii de brațe și fiecare din ele se înfige în câte un petec de pământ din satul și țara ta, ori te leagă de lucrurile și ființele, al căror chip a pătruns în sufletul tău deodată cu vorba românească.

Limba națională te face *una cu neamul tău*, de istoria, de cultura, de durerile și bucuriile căruia ea și-amintește prin fiecare cuvânt.

¹⁾ Vezi „Un model de discurs“ (G. Tr. 2/15 Dec. 1909).

Limba este *sufletul omenirii!* Și înseamnă să vrei să omori sufletul copiilor, dacă nu i-ai crește și i-ai învăța în limba națională“*)

Și ceva mai departe : „Nu-mi pot închipui formarea unei personalități armonice, a unei individualități distincte, dacă ele nu s'au dezvoltat crescând neîntrerupt în aceeași atmosferă a limbii naționale... Căci o limbă străină aduce cu sine o lume străină, și dacă introduci în suflet o lume străină de-a lui, înainte de ce s'ar fi putut desăvârși printr'a sa, înțelegeți că din războiul ascuns între cele două lumi, între cele două suflete ale aceluiaș om, ca după orice război, nu va rămâne decât ruină și sânge vărsat. Și ori de câte-ori pierdem pe un om printr'o astfel de luptă, scade cu unul numărul celor ce muncesc conștient la desăvârșirea neamului omenesc.“*)

Iată de ce sufletul său „arde de lumina idealului încă neajuns“ ; adevă : „Și în țara aceasta cea mai înaltă cultură românească în cea mai desăvârșită formă a limbii naționale“*)

Voi toți deci, cărora vi s'a dat să îngrijiți de *suflete*, să creșteți *suflete*, luați exemplul dela profesorul Al. Bogdan. Căutați să vă desăvârșiți limba — cetind-o și studiind-o lămurită în sufletele scriitorilor noștri mari, ca să vă puteți furișă mai ușor în sufletele încredințate vouă.

Nu uitați că „toți cei care vorbiți sufletelor sunteți responsabili de ele“.

*

Pentru ridicarea la înălțimea visată de el — a sufletului de ilot al neamului său, se cerea înainte de toate: *cultură*. — Convins că „fără steag de cultură un popor e o gloată nu o oaste,“¹⁾ se face apostolul fanatic al acestui steag, purtându-l pretutindenea, fluturându-l totdeauna în fruntea tuturor celorlalte preocupări ale noastre, luminând pe cei neștiutori, îndemnând pe cei capabili, îndrumând pe cei activi și înfierând îndolența celor păcătoși.

Principiul care-l călăuzia eră :

„Intreagă viața noastră, politică și culturală, trebuie să aibă acelaș timbru, aceeaș față, aceeaș direcție, impusă ei de *cultura națională românească*. În toate manifestațiile sale, viața poporului român din Ungaria trebuie să fie și să rămână *una*.“²⁾

*) Insemnătatea limbii naționale în învățământ.

¹⁾ N. Iorga. Cugetări .

²⁾ Românul nr 65. 1912

„Calea pe care trebuie să apucăm, deci, — este : *întemeierea pe vecie a culturii românești în țările și'n locurile noastre*. Dar aceasta este o clădire la care regulat se va surpă în nopțile întunecate cari vor veni, tot ce vom fi zidit în zilele luminate de soare. Pentru trăinicia ei trebuie să aducem *jertfa din legendă*. Și jertfa ce trebuie zidită în temelile culturii românești este : *ambițiunea* proastă, *invidia* neagră, *sgârcenia* de gheață, cari însușiri singure caracterizează *massele* intelectualilor români, în deosebi dincolo de munți.²⁾

Nu se sfiește s'o spună verde și despre orașul său natal că „e încătușat de un cras *utilitarism*, care ne roade și ne sugerează măduva de viață“ (Ibid). Face apel deci către toți care sunt în stare să așeze fie și numai o peatră la înălțarea acestei clădiri, ca „să vină cu încredere, cu bunăvoință, cu dărnicie, dar fără ambițiuni!“ „Căci numai prin înțelegerea noastră a celor puțini, dar tari prin ideal și muncă, înlocuim *puterea* și *favorurile* de cari nu avem parte“ (Ibid).

Ca să ne putem făuri viitorul însă, trebuie să ne cunoaștem trecutul, „puterea trecutului nostru de cultură“. De aceea „toți Românii de carte ar trebui să pândească orice prilej, ca să amintească faptele bărbaților noștri de frunte și să arate rezultatele muncii acelora, cari au muncit nu numai pentru ei, ci mai ales pentru cei mulți.

Atunci s'ar simți mai des trebuința de-a avea instituțiuni culturale, tot mai multe, tot mai dezvoltate, tot mai potrivite cu spiritul timpului. Atunci fiecare ar ști bine, că ajutorul dat pentru ridicarea lor nu este dat înzadar, că bogăția vărsată în bani se reîntoarce la acela, care a jertfit-o, ori la urmașii lui în forma unei *culturi mai înalte*. Cu înființarea fiecărei instituțiuni culturale, a cărei influință se va putea simți într'un cerc mai larg la poporul, care a ridicat-o, se pornește o nouă undă, un nou val de putere sufletească, care nutrește, crește, și uneori sfarmă mai sigur decât ciocanul ori cnuța.³⁾

Accentuiază deci necesitatea completării gimn. din Brad, a școlii populare rom. *gratuite*, (ca părinții să nu-și trimită copiii la școlile cari nu mai cer să li se plătească pentru învățatură), — începutul să se facă cu școala fröbeliană din Brașov,

²⁾ Un discurs (G. Tr. :60. 1909)

³⁾ Probleme actuale (G. Tr. April 1907).

— apelează la intelectualii români „să se apropie în toate chipurile de masele poporului și să facă pe mijlocitorii între producenții intelectuali“ și primitorii ideilor și învățăturilor: prin *conferențe* sau *șezători* pentru țărani — „atât de norocos inaugurate de „Asociațiune“, prin conferențe sau *cursuri* pentru orașeni. „Astfel de conferențe și cursuri vor lămurii chestiuni în legătură cu viața practică, ca să se convingă oamenii în tot cursul vieții lor de folosul școalelor înalte și se va lăsa în sama șezătorilor deșteptarea gustului pentru frumos, creșterea unor suflete frumoase prin creațiuni de artă“. (Ibid.)

Un alt mijloc vor fi *cercurile de lectură*, pentru întemeierea cărora se cer: cărți, reviste, ziare. Unde se află o sală potrivită se vor pune acolo la dispoziția celor care voesc să cetească, unde nu, se vor împrumută acasă. În orașele cu librării românești, ar putea librăria înființa o bibliotecă de împrumut. Pe sate din contribuții minimale s'ar putea înființa *casine sâtești*, „de cari există ici-colo, dar prea puține“. Datoria aceasta le revine *învățătorilor*.

În Brașov ar dori să vadă pe lângă *biblioteca parohială* a bisericii Sf. Nicolae, pusă la dispoziția poporenilor muncitori, încă o sală mare de lectură, publică, pentru intelectuali și *prefacerea bibliotecii gimnaziului într'o mare bibliotecă publică* „Intr'o sală mare de lectură dintr'un centru românesc, cum este și orașul nostru, s'ar găsi atunci de multeori pe săptămână și preoți, învățători și chiar țărani din satele învecinate, cari ar avea la ce să vină; și iată iarăș mijlocul de-a veni în atingere și a înrâuri spre bine poporul“.²⁾

Importanța ce o da unei biblioteci publice, împreună cu sală de lectură, se vede și din dispoziția sa din urmă: testarea unicei sale averi, a bibliotecii sale, pentru întemeierea unei *case de lectură*.

Pentru săvârșirea mai sus schițatei opere culturale, la sate, trebuie să se gândească în prima linie la preoți și învățători ca cei mai apropiați și mai firești conducători ai țaranului nostru.

Și urmăria cu deosebit interes activitatea extrabisericească a celor dintâi și pe cea extrașcolară a celor din urmă.

Nu avea destule cuvinte de laudă la adresa câte unui preot, pe care-l vedeă muncind cu pricepere pentru desvoltarea

²⁾ Ibid.

culturii, pentru luminarea intelectuală a țăranului, ținându-i conferințe, procurându-i cărți și ziare.

Cum îi râdea sufletul de bucurie când îi venia la examen câte un preot bine pregătit, în curent cu dezvoltarea vieții noastre intelectuale, așa îl amără câte unul nepregătit, venit la notă de pomană, vămuit nu numai de simțul de rușine, ci și de cele mai elementare cunoștințe, duse odinioară de pe băncile școlii.

Pe aceștia nu-i putea suferi. Iși da seama că aceștia nici în funcția în care sunt, nu pot fi decât niște speculanți: speculanții bietului popor.

Se și plânge într'un articol prim publicat în G. Trans.¹⁾ de un astfel de „conducător“, care prezentându-se la examen particular pentru cl. a VIII-a „n'a știut să vorbească nimic despre baladele noastre populare, n'a știut care a fost cel dintâiu cronicar român, n'a fost în stare să spună ce-a scris Miron Costin, decât că a scris istoria Munteniei și Moldovei. Și, punându-i întrebarea: Ce-a scris Alexandri?, el răspunse: — „Cinel-Cinel“. — „Dar vre-o dramă mai mare n'a scris?“ — Răspuns: „Cinel-Cinel“. — „Vre-o comedie mai mare?“ — „Cinel-Cinel.“

BCU Cluj / Central University Library Cluj

„Cu astfel de „preoți cu crucea'n frunte“ (sunt 60 de ani de când bietul Mureșianu a scris aceste cuvinte!) să ții piept să zicem cu Sașii, popor sombru condus de preoți cu diplome de doctor și foști profesori?

Acum nu-i așa, putem ușor înțelege de ce *unii* din preoți pot fi de firma convingere, că li se dă congrua, pentruca să aducă servicii guvernelor; de ce nu sunt în stare să judece, că banii aceia le vin dela credincioșii lor; de ce nu pot trezi în nimeni conștiința de om, de ce nu pot porni nici o organizare, de ce nu pot îndrumă la strângere de averi, de ce nu pot țineă nici o disciplină!

Fiindcă le lipsește o temeinică cultură generală și le lipsește cu desăvârșire cultura curat românească, care în cea mai mare parte a ei i se poate împărtăși oricui prin carte, prin scris și ctit.

Dar tocmai fiindcă ea se poate împărtăși prin carte, nu vă lăsați să ajungeți de batjocura altora, și aveți milă de neamul nostru îndestul batjocurit până acum și nu-l lăsați de râsul lumii.

¹⁾ „Ai-noștri“ (G. Tr. 1909 nr. 125.)

Fii harnici, cetiți, jertfiți și rămâneți „în frunte“ unde v'a chemat poetul !“

Articolul nu e iscălit, cum n'a iscălit atâtea alte articole. „Lăsați-mă să rămân un anonim — zice într'un alt articol¹⁾ (atribuit de foarte mulți răposatului maestru I. L. Carageale²⁾ — ca un poet popular, căruia i-a venit așa din senin să cânte un cântec bătrânesc ori o doină plină de sbucium și de durere“.

Importanța deosebită a preoșimii în dezvoltarea neamului nostru, ca cea mai nemijlocită conducătoare a țărânimii noastre îi pune adeseori condeiful în mână, ca să releve insuficiența pregătirii acestei tagme — în majoritatea ei — pentru împlinirea datoriilor împreunate cu acest rol important, dar și greu.

„Omenimea este o hidră cu prea multe capete decât ca o mână de miniștri să o poată metamorfoza după placul lor.

Și cele mai nobile suflete se frământă înzadar ; implacabilele valuri ale tradiției le iau cu sine și le mișcă într'acolo, unde le duce inconștientele instincte ale luptei pentru viață“.³⁾ De aici apoi contrastele mari care se tot înăspresc cum sunt : „mizeria claselor muncitoare de-o-parte, iar de-altă-parte luxul bogaților și al statelor“, care au pornit marele războiu social. Ministrul de finanțe englez Dawid Lloyd-George, într'un interviu, din care pornește și articolul lui Al. Bogdan pentru atenuarea, micșorarea acestor contraste să gândește la o împropătare „o reformare a spiritului omenesc prin biserică, care ar fi chemată să înlătore cauzele neînțelegerii și suferinței — în prima linie : să deștepte în sufletul celor care trăiesc în belșug „conștiința datoriei lor față de cei nenorociți și sărăciți.“

„Ca să poți însă lua asupra ta un rol atât de important ca acela, pe care ministrul Lloyd-George îl fixează pentru preoșimea Angliei, trebuie să ai întâiu o cultură egală cu a celor mai de frunte oameni ai țării tale și trebuie ca instituția, căreia îi aparții să se bucure la toate clasele sociale de cea mai largă simpatie“ (Ibid).

La noi, țăranul muncitor e mai apropiat de Românul cu stare bună, dar nu e așa în România, unde „conștiința datoriei celor bogați a trebuit trezită prin foc și bubuituri de tunuri.“

¹⁾ Meșterul Manole (Românul 59. 1911)

²⁾ Vezi „Românul nr. 72. 1911.

³⁾ Diagnoza unui ministru (G. Tr. nr. 110. 1912)

Dar nu numai preoții poartă vina stării înapoiate în care ne aflăm, ci toți acei intelectuali care nu vin în contact cu țărănul, decât, când au să-i *ceară* sau să-i *ia* și niciodată: să-i *dea*. (Când ar fi să-i dea, îl îmbată cu apă rece.)

Aceștia să nu se mire apoi, că pierd *încrederea* țărănului. Și, fără încredere reciprocă nu se poate face nici o ispravă. Ne paralizăm numai unii pe alții.

„Căci prea nesocotiți sunt unii intelectuali, cari hoțesc pe sârmanul țăran, care trebuie să le plătească mult pentru cartea puțină, câtă au învățat.

Prea neghiobi sunt mulți, cari cred că e destul să promită cu vorbe goale aceluia, cari sunt învățați să audă numai adevăr din gura celui învățat.

Prea ticăloși sunt foarte mulți, cari socotesc că nu fac păcat, dacă își sprijinesc, având încrederea țărănilor, interesele materiale proprii, păgubind pe cei mulți, ori, când pentru o cinste efemeră, de care îl împărtășesc străinii, uită, pe cine reprezintă, pe cine trebuie să apere. Cu astfel de oameni, de-a căror conducere să ne ferim, ajungem să ne apere străinii.

V'am vorbit de astfel de lucruri — zice mai departe — cari se pot împlini numai cu concursul mai multora, cari se vor putea săvârși de sigur cu ajutorul tuturor.

Dar unde sunt aceia toți, pe cari am dori să-i vedem laolaltă? Și unde să-i găsim mai ales aici în Brașov?

De aceea apropiați-vă și dați-vă mână de ajutor, pentruca cel puțin în viitor să nu mai vedem cum oprește unul, ce altul vrea să înceapă, cum încurcă unul, ce altul luminează, cum prăbușește unul, ce altul a ridicat.

Dar, deschideți-vă inimile și trăiți pentru alții!!*)

Un alt factor de mare importanță în creșterea unui *n* am e *presa*. „Presa — ziarul indeosebi — este cel mai bun mijloc de schimb al valorilor culturale; ea mijlocește prin elementele de cultură complexul culturii omenești; prin ea numai *întreaga* omenețimea, sau un întreg popor ia parte la dezvoltarea culturii sale.

Dar idealul acesta, pe care presa năzuește să-l ajungă, cere dela conducătorii ziarelor să aibă acea frumoasă și rară însușire a celor mai aleși oameni: altruismul, iubirea de oameni, grija pentru *alții*. Un ziar este o școală.

*) Probleme culturale I. c.

Și dascălii acestei școli trebuie să-și dea seama, să crească *oameni* din cetitorii lor. De aceea ar trebui ca toți ziariștii să fie „personalități” și lumea ar trebui să se îngrijească, ca ei în cursul întregii lor vieți de ziariști să și rămână „personalități.”

Însă, o personalitate are valoare pentru contemporani, numai dacă ea poate viețui în completă independență de ei, — mă gândesc la bogăția de idei, ce o poate revărsa în lume un ziarist cinstit și un ziar condus de un director cinstit. Își dau oare seama cetitorii ziarelor noastre, că ei plătesc abonamentul cutare, pentruca să primească în schimb *idei*? Și anume nu ca să le primească și să le urmeze, — ci ca să-și limpezească pe ale lor și adeseori să le dea prilej să izbucnească din ascunzișurile sufletului lor?”

Cunoscând, deci, marea importanță a unei prese *cinstitute*, condusă de „personalități”, în crearea unei mentalități și opinii publice sănătoase, în fructificarea gândirii și închegarea șirurilor unui neam, — și-a ținut de datorie să-și ia și pe acest teren partea sa de muncă, sprijinind foile noastre mai mari prin colaborarea sa destul de deasă. Au fost ani, când nu eră săptămână în care să nu scrie cel puțin un articol. Și ce articole! Unele dintre ele ar putea face podcaba ori-cărei foi mari.

Avea puterea intelectuală de a prinde și a fixa nota caracteristică a situației, de a desghioca și a lumina esența chestiei, care scapă privirilor superficiale, de a trage învățăminte prețioase din pilda altora.

Spirit critic, nu primiă nimic de-a gata. Tot ceea ce vedea, cetia sau auzia, trebuia să treacă prin retorta sufletului său înainte de a-i ajunge în vârful condeiului, — așa încât în ceea ce se înșiruiă pe hârtie, vorbiă sufletul său. Raționamentul și-l clădiă totdeauna pe argumente solide și pe o logică aproape invulnerabilă. Omul de știință se tradează și în aceste articole. Metoda științei de a analiza, clasă și a stabili legăturile, o aflăm aproape în toate articolele sale. O notă caracteristică. Alta: francheța și îndrăsneala cu care spune adevărului pe nume. Nimic nu-l putea exaspera ca refuzarea publicării câte unui articol — s'a întâmplat de câteva-ori — pe motiv că s'ar pierde atâția și atâția abonați prin publicarea lui. „Auzi măi, — îmi zicea atunci, — să nu poți spune *adevărul* de teama că pierzi din abonați!... Și cu o astfel de presă să porți o luptă de emancipare?...”

„Vă puteţi închipui — scrie într'un articol dedicat memoriei lui Eminescu — principii mai sănătoase decât *sinceritatea* şi *adevărul*? Să fi sincer faţă de *massele* poporului, care *te ceteşte* şi să le spui tuturor adevărul, putând s'o facă sincer numai când personal n'ai nici un interes de apărat! Sinceritatea şi adevărul sunt cele mai strălucitoare arme în lupta pentru binele public, deci şi în lupta pentru binele ţării“.

Ca să poţi spune, deci, adevărul *totdeauna*, fără teama de a şi-se clătina temeliile existenţei, ca ziar, trebuie să-ţi asiguri astfel de fonduri, care să te pună la adăpostul oricărei ameninţări cu sistarea abonamentului din partea abonaţilor. Şi, fiindcă la noi — din nenorocire — nu se găsesc mecenaji, care, dându-şi seama de importanţa enormă a unei prese independente de partide, confesiuni, tagme etc. s'o asigure prin fundaţiuni, — tot dela abonaţi trebuie să vie mântuirea. Numărul abonaţilor trebuie însă să fie atât de mare, încât pierderea câtorva zeci de abonamente, fie sute chiar, să nu te reţină de a spune adevărului pe nume, în orice împrejurări şi la adresa oricui. Iată de ce indolenţa tuturor acelor Români care pot, şi totuşi nu abonează nici o foaie românească, e o adevărată crimă contra intereselor noastre naţionale, lipsindu-ne de una dintre cele mai puternice arme de care avem trebuinţă, — atât pentru combaterea păcatelor noastre proprii cât şi contra atacurilor altora : *de o presă independentă condusă de personalităţi independente*.

„Când aveai stăpân, cenzura, — spune despre presa universală, în altă parte, — atunci *nu puteai* răspândi adevărul.

Acum, când *ea* stăpâneşte pe oameni, nu *vrea* să-l spuie, tocmai pentruca să poată stăpâni. E ca funcţionarul mic dela o administraţie rea, care nu poate pârî pe mai marele său că fură, fiindcă se teme de el, iar când ajunge în locul lui, nu *vrea* să mai spuie nimic, pentruca să poată şi el fură. Cea mai mare parte din ziare nu răspândesc adevărul. Ori dacă vrei să-l afli în ele, trebuie să faci cum te îsfătuieşte fabulistul Alexandrescu („Portretul meu“) să iai, tot ce spune, tocmai întors. În ce mormirle se frământă presa cumpărată de străinii unui neam ori de persoane singurate, cu menirea specială să tămâieze pe unii şi să murdăriască pe alţii! Şi atunci cât de sus se înalţă în ochii noştri ziarele, cari sunt conştii de datorie şi luptă numai

pentru adevăr! Ce față ar avea azi lumea, dacă presa ar fi reprezentat totdeauna adevărul.“¹⁾

Adevărul! Vorbă sfântă pentru el! Deși știa că „cu un singur adevăr un om cum se cade își face mai mulți dușmani decât o canalie cu o întreagă viață de minciuni“²⁾ îl spuneă fără sfială, când i-se da prilej să-l spună.

Parecă-mi răsună și acum în urechi strașnicul rechizitor pe care-l rostii de pe catedra sălii festive a liceului, la adresa Brașovenilor de azi. Parecă văd și acum atâtea fețe înroșite de sângele rușinei și-al mănii când amintia de : lipsa unei creșteri bune în familie „care a zdrențuit cu totul cultura morală a poporului nostru“, de decadența intelectuală și morală, de înjurăturile scârboase ale băețandrilor, de bătaia animalelor, tăierea rădăcinilor copacilor, cartoforie, cerșetorie, alcoolism, vorbe de ocară, clevetiri, palavre, de lipsa unei vieți sociale, de politica locală a femeilor, de terorismul clasei semiculte, de felul de-a saluta și resaluta, de tirănia celor fără vrednicie puși sus, oameni orbiți de mândrie și încredere, de lipsa culturii intelectuale, de lipsa *interesului* de cultură, de neparticiparea la conferințe, de oamenii culti răpareți, cari se gândesc numai la profitul lor bănesc „așteptând îndrumările în formă de argint sunător“ etc.³⁾

Își da seama că ceea ce spune jignește pe mulți, și cu toate acestea spuneă, numai ca să fie împăcat c'a spus, ceea ce în interesul adevărului, trebuia spus.

Scriind o dare de seamă despre proba gen. a „Liturgiei în la-major“ a d-lui G. Dima, la care abia au fost de față 4 inși din sinul publicului brașovean zice : „Și stagnarea în desvoltarea culturii muzicale trebuie socotită între rezultatele multelor boale de cari pățimesc Brașovenii, sufletește, atât de puțin trenați. La o astfel de dare de samă nu s'ar potrivi astfel de cuvinte. *Dar eu nu-s în stare să le șterg, pentruca să corespundă realității*“⁴⁾

Pe cât urgisiă minciuna și pe cei ce o ocrotiau, pe atât adoră adevărul și pe luptătorii și martirii acestui steag.

¹⁾ Adevărul (G. Tr. 70. 1909.)

²⁾ N. Iorga : Cugetări.

³⁾ Brașovenii de azi (G. Tr. 3/16 și 5/18 Aprilie 1908)

⁴⁾ G. Dima : Liturgia în la-major (G. Tr. 17/80 Aprilie 1908)

„E satanic a minți, e ceresc a spune adevărul“ — zice.

„Osândim minciuna, fiindcă omoară încrederea între oameni și sădește nedreptatea. Scui-păm scârbiți în cărarea minciunosului, fiindcă nu lasă să ajungă lumina la cei, cari au lipsă de ea și o caută. Suntem cei mai strașnici dușmani ai oamenilor lipsiți de curajul convingerilor, fiindcă ei sunt cei mai murdari dușmani ai pătrunderii adevărului“.

„Minciuna e abur, pierit în aer, minciuna e praf spulberat de vânturi, minciuna e mortăciune mâncată de viermi.

Dar adevărul e ca bradul, care crește prin stâncă, adevărul e ca apa, care topește peatra, adevărul e ca moartea, care ne prăpădește pe toți, adevărul e ca Dumnezeu, care stăpânește lumea. Dumnezeu este *adevărul!*“¹⁾

Înălțați dar altare adevărului, ca să se'ntărească credința încrederii reciproce între frați. Căci, fără cimentul încrederii nestrămutate în cei cu care ai să mergi pe acelaș drum, spre aceeaș țință, nu se poate înălța cetatea indestructibilă a *solidarității* fără de care tăria ta, ca neam, e tăria zidurilor ridicate pe nisip.

Deschideți-vă, deci, inimile; fiți sinceri, faceți ca fapta voastră să fie icoana fidelă a vorbei, precum aceasta are să fie expresia credincioasă a gândului. Puneți fierul roșu pe fruntea Minciunii, orice iscălitură mare ar aveă, căci aceasta ne săcătuește puterile, diluând chiagul încrederii între cei chemați să fie una. Fiți apostoli ai Adevărului, și dacă interesul obștesc o cere: martirii lui, ca la pomenirea numelui vostru, obrazul urmașilor să nu roșească de *rușine*, ci de *mândrie*.

*

Iată câteva pagini din cartea sufletului lui Al. Bogdan; câteva crâmpie din multilaterală sa activitate, stimulată și luminată de un ideal care vecinic îl va jeli.

Isbucnirea războiului cioantă brusc, din nenorocire pentru totdeauna, această activitate atât de prețioasă pentru însănătoșirea și propășirea neamului și, prin el, a patriei noastre.

Ca ofițer în rezervă trebuie să încingă și el spada, ca să alerge întru apărarea steagului căruia îi jurase credință.

Putea să scape sau să rămână într'un serviciu local, cum au rămas atâția alții. Operat la urechi, scurt de vedere, cu catar

¹⁾ Adevărul (G. Trans. 70, 1909).

cronic de gât, — aveà motive. N'a voit s'o facă. li păreà că trebuie să se milogească, ca să-și poată ușură situația. Și mi-logirea n'o puteà iertà nimănu, cum să și-o ierte sieși.

Bărbatul, care la ceeace a ajuns, a ajuns cu fruntea ridicată, prin vrednicia sa, bărbatul, care n'a cerșit dela nimenea nici o favoare, dar nici n'a cădelnișat pe nimenea, s'ar fi scârbit de sine însuși la gândul: că cineva l-ar puteà bănu, că s'a sus-tras dela datorie ca „speculant“.

Fără o vorbă de indignare în fața hatărurilor făcute altora, a îmbrăcat, deci, tunica militară, și-a pus capela și a încins sabia.

Din momentul acesta însă, veselia răsului pe fața sa — care luase o expresie de resemnare dureroasă — nu s'a mai a-bătut, iar, dacă i se mai rătăciă fluturarea câte unui zimbet pe buze, erà atât de rece, încât îi înghețà inima. Nici dunga care-i brăzdà fruntea, nu mai erà cea veche. Se adâncise.

Așa se înfățișază omul în sufletul căruia s'a încuibat pre-simțirea morții apropiate. Dar se stăpâniă grozav, să n'o tradeze. Nimic nu l-ar fi durut mai mult, decât *compătimirea*.

Câtă semnificație nu câștigă azi rândurile pe care le află între însemnările sale.

15 Dec. 1909 „E lumină și cald pe-afară; trebuie să fie cald, dacă se vād razele soarelui și-s zece ceasuri din zi.

În odaia mea s'a'ntunecat și este frig. De-a dreapta-mi stă Goethe, tiranul vieții, de mână cu tine. De-a stânga mea un cadavru, care trăește, un strigoiu, care m'a sărutat.

De i-ar da Dzeu și lui și mie viață. Tu dragă . . . tremură și'inchide ușa. Poate vine moartea. Acum mă duc să le vorbesc băieților despre moartea lui Miron Costin. Iată un capitol din Sf. Evanghelie, care ți se cetește ție și mie.¹⁾

Școlarii, cărora le-a vorbit atunci despre moartea cronicarului moldovean, de bună seamă nu vor uità ora aceea, cât vor trăi . . .

Azi, când cunosc și starea *lui* sufletească din acea zi, vor strânge tot ce le-a mai păstrat memoria, ca să-și poată recon-strui în întregime lecția din acea oră și figura profesorului lor.

¹⁾ Pentru mulți va fi semnificativă și întâmplarea, că ultima carte pe care a cetit-o (purta o condiță despre tot ce cetia), e romanul lui Pél'adan „Das unbekannte Schicksal“ (10/23 Iulie 1913).

Aripile morții se vede că-i umbriseră de mult sufletul.

A presimțit și războiul în care Moartea avea să-i ceară iscălitura vieții, atât de scumpă pentru noi cei rămași în urmă.

În Aprilie 1912 scria într'un articol de ziar: „Pe țărmurii Mediteranei bubuie tunurile.

În statele balcanice parecă iarăș se strigă „la arme“. Rusia se meliniștește. Și limba cumpenei stă să se plece spre „Războiu“. În negura aceasta este bine să te ții de mână și să mergi strâns alăturat de prietinel tău. Căci nu vezi nici gropile din drum și nu vezi nici pe tâlhar, care te așteaptă să vii singur.“¹⁾

În fine, în 13 August v. — ce zi nenorocită! —²⁾ pleacă întâiul batalion de glotași din Brașov, în frunte cu maiorul Florian

Celor care i-au întovărășit spre gară în colbul serii acestei zile, desigur le-a atras atenția figura cioplită parecă cu dalta a unui sublocotenent, cu sac de turist în spate, ras, cu părul sur, dar față tânără, cu pasul hotărît. Era profesorul Dr. A. Bogdan, unicul ofițer român — afară de comandant — al acestui batalion. Mergea să-și apere *patria*. S'a dus ca să nu-i mai vină decât numele, încadrat în jalea și lacrimile tuturor celor care l-au cunoscut și încununat cu aureola admirațiunii și-a martiriului pentru patrie.

Nu e de mirare, că, nici unul dintre ofițerii acestui batalion, nu și-a putut câștiga dragostea de care se bucură el.

Sentimentul său de datorie, tactul său — care l-a călăuzit și pe catedră — inima sa nobilă de frate și față de cel din urmă soldat, numai dragoste putea trezi.

„Nu m'am întâlnit niciodată cu dl *lainant*³⁾, ca să nu mă întrebe de sănătate — spunea Ion Savu, glotaș din Lancrem, în acelaș batalion.

Odată, — eră a doua zi că nu mâncasem nimic, — îl întâlnesc iarăș pe câmpul de luptă. Eu duceam cu calul patroane, el nu știu încătrău mergea, eră *aghutant*.

Ce mai faci, Ioane? — îmi strigă, când mă zărește. Parecă n'ai fi mâncat azi... — Nu prea d-le *lainant*. Avea patru ouă

¹⁾ Realitatea a ținut să-i confirme și această presimțire. Obuzul rusesc l-a surprins când eră *singur*. Avea să ducă un ordin al superiorului său.

²⁾ Pentru cei superstițioși mai amintesc că, are câteva articole de ziar semnate cu cifra 13.

³⁾ = Leutnant (Sublocotenent)

fierte ; le-a împărțit cu mine. Ce omu lu Dzeu !“... Și i-se umeziră genele de lacrimi bietului Român.

Altădată dădù de 3 inși rupți de foame și de oboseală. Abia se mai târau. — Ioane, — așa se numia ordonanța sa — mai avem ceva în sac de-ale gurii ?

Ion, gândindu-se la sine, ar fi voit să mintă, dar, sfredelit de privirile sale cercetătoare, nu putù ascunde adevărul. — Avem niște salam, d-le lainant. — Dă-l încoa. Și salamul a fost împărțit între cei 3 soldați. Apoi plecă mai departe, unde 'l chemă datoria, învăluit în privirile înduioșate ale celor miluții.

— Când aveam noi, aveau și cei din jurul nostru, ceea ce nu însemnă însă, că și noi să avem când aveau ei, — spuneă ordonanța sa.

Când ieșiam din biserica Sf. Nicolae, unde se oficiase parastasul pentru odihna sufletului său, aud înapoia mea niște oftate dureroase :

— Măăăi mă... Oare n'au putut muri alții, dintre noi, în locul omului ăștuia?...

-- Parcă-l văd și-acuma. Ce bunătate de om !... Cum se'ngrijă de noi... Nici să-i fi fost frați. Da și când eră vorba de luptă... ne băgă tot în focu ăl mai mare. Da cu el în frunte! Tot în frunte...

— Ala n'ò știut ce-i frica, mă, — completează al treilea.

— Ala odată, nu ! — confirmă ceialalți și ochii le'noată în lacrimi.

Dar nu numai Românii, și străinii îl îndrăgiseră.

— Ein Goldmann, unser Vater war er, — spuneau într'un restaurant niște Sași, glotași la acelaș batalion, reîntorși acasă, bolnavi.

*

„O suflare plină de groază, — scrie în articolul dedicat memoriei prietenului său Dr. Ion Borcia*) — trece peste pământ. Parecă el se zguduie în sprijinul său nevăzut. Căci norii pribegi aruncă uriașe umbre peste câmpiile amuțite, ca și când ar vrea să ascundă groapa ta, dinaintea vederii cioclilor. Și frunzele veștede vin învălmășite de peste deal și din vale și fug pe cărări încolo departe, îngrozite de ce se săvârșește acum lângă

*) vezi G. Tr. 1/14 Martie 1912

mormântul tău deschis. Și arborii își clătesc vârfurile și-și tremură toate ramurile și vâjăie în cor amenințător spre cerurile înalte: „Pe-acesta nu trebuie să ni-l luați!”

Da, repetăm noi: *Nici pe-acesta nu trebuie să ni-l luați!*

„Se tot întunecă. Acum te-ai stins și tu și parecă întunecul s'a făcut mai des și mai negru, ca atunci când au murit mama și tata. Și se va întinde și peste noi și nu vom ști undeam fost și unde vom fi. Moartea numai va trăi vecinic!

Iar din noi oamenii numai ceea ce am muncit pentru binele și fericirea altora: scânteile sufletului nostru prinse 'n slovele cărților“ (Ibid.)

Auziți, voi toți câți l-ați iubit? Intreaga viață trăită numai *pentru eul tău* se coboară deodată cu tine în tăcerea înfiorătoare a mormântului *uitării de veci*. Numai viața trăită *pentru alții* îți supraviețuește!

Veniți, deci, toți cei care ați stropit rodul sbuciumului său sufletesc cu „lacrimile iubirii celei fără de moarte“, ștergeți-vă roua ochilor împăineniți de durere, îmbrăcați zalele cinstei, încingeți spada adevărului — lăsați nouă moștenire de Al. Bogdan, — ridicați fruntea în soare, înșiruiți-vă în rânduri închegate și înălțați sus, să se zbată în bătaia vântului, în vederea tuturor drapelul vieții pentru neam și țară, a vieții care nu cunoaște decât nu popas: *popasul morții!*

Nu uitați că: „Vai de poporul care cere odihnă pe drumul mare în care se îmbulzesc națiile*)

Și, mai ales, nu uitați că:

Soarele din noapte iese, din mormânt puterea vine.

Nașterea cea viitoare ne e'n lumea celor morți. (Coșbuc)

Ție, neuitat prietin, nu-ți fie somnul neliniștit, căci idealul pentru care te-ai sbuciumat și căruia ți-ai închinat întreaga viață, nu l-ai dus cu tine. El a rămas de-asupra mormântului tău „și va arde mai puternic decât candela de aur a celui mai mare bogat din lume.“*)

Va arde și va hrăni însuflețirea acelor, în sufletul cărora ți-ai aruncat ancora iubirii tale.

*) N. Iorga: Cugețări.

Tu însă, Român fără noroc, pe care, dorul celor care nu se vor mai întoarce niciodată, te va mână spre cele deșerturi ale uriașului cimitir din Galiția, dacă, în vre-o noapte, vei zări în apropierea Suminei, deasupra unei dâlme de mormânt, frământare de limbi de foc, — nu uită să-ți pleci genunchiul, să șoptești o rugăciune pentru odihna celui de sub tîlcie și să-ți stîngi pojarul măcar c'o lacrimă de recunoștință, — căci în acel mormânt, neîngrijit de nimenea, e îngropată o comoară, o comoară prețioasă a neamului nostru: creierul care s'a frământat și inima care a svîcnit numai pentru înălțarea și fericirea ta.

Elevii despre Dr. Al. Bogdan.

Ca să se poată vedea: cum apreciază elevii pe fostul lor profesor și activitatea lui, las să urmeze unele fragmente din lucrarea pe care am dat-o elevilor din cl. a VI g. cărora — după cum am mai amintit — doi ani consecutivi le-a fost diriginte al clasei.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

*

„El omul cinstit și harnic ca o albină, fruntașul luminat și învățătorul iscusit a fost fala și bucuria noastră. El a fost sentinela neadormită a culturii și civilizației noastre. În sufletul lui mare ardea flacăra aceluiași ideale, care frământă și încălzesc sufletele noastre.

Vârtejul amețitor al groaznicului războiu actual ni-a răpit pentru totdeauna „fala“ și „nădejdea“ noastră.

În sufletul lui era ceva din credința, din curățenia, din altruismul unui apostol adevărat: voia să ne ridice cu tot prețul moralul peste trebuințele prea egoiste ale vieții. El ne învăța, fiindcă îi era drag să ne învețe, ca și când am fi fost copiii lui. Dragostea cu care ne încunjură era dulcea pornire sentimentală a unei firi sănătoase.

Ne iubiă cu siguranța că era iubit, și asta am simțit-o eu totdeauna cât am fost sub supravegherea lui“. (Colhon)

„Neuitatul nostru părinte sufletesc a lăsat părțile din inima sa în inimile noastre ale tuturor. Ca un sămănător

harnic și-a depus sămânța sufletului său în agrul tânăr și necultivat al inimilor elevilor săi și care, apoi, cu razele calde ale privirei sale blânde, cu îngrijirea lui de părinte, a făcut să răsară mlădița aceea fragedă, firicelul acela debil : rodul muncii sale sufletești.

Granata nemiloasă a nimicit un far luminos, dela care își primiau lumina multe suflete, cari orbecau în întunec.

Nu avem lacrimi destule să plângem pe unul dintre cei mai mari binefăcători ai noștri, pe una dintre cele mai scumpe persoane". (Căprioară)

„Veniți, meșteri cântăreți — scrie alt elev — și preamăriți faptele acestui om ca să nu se stângă așa ușor din mijlocul nostru și să știe prietenii lui, cunoscuții și toți cei cari l-au iubit, că prin moartea lui au îndurat o pierdere ce nu se poate repara.

Dar sufletul lui a acționat într'atâta asupra noastră, încât să nu-l putem uita.

Deși s'a stins din viață și acum odihnește în pământul rece dela Șumina, vecinic vom păstră în sufletul nostru icoana marelui profesor dispărut, icoana părintelui nostru sufletesc.

Parecă-l văd cum sta la catedră și de acolo ne trimetea lumina aceea bună și sănătoasă, care ne-a călăuzit sufletele îndoielnice, șovăitoare, în calea pe care am parcurs-o până acum. Glasul lui curgea domol și dulce, ca un fagure de miere. Trebuie să-l supărăm foarte rău, pentruca să putem distinge un oarecare timbru de violență în glasul lui." (Coltofean)

„Parecă-l văd — spune elevul Gogonea — intrând în clasă cu zimbetul pe buze, semnul bunătății lui nemăsurate, Aruncă o privire peste noi, apoi ne chemă să răspundem. Băieții erau veseli, ușurați. Departe de a fi chinuiți de istovitorul „Druck“, căci „Hristos“ — cum îi ziceam cu toții — era lipsit de pedanteria unor dascăli.

El căută la tot pasul să nimicească zidul ce desparte pe profesor de elevi.

Voiă să se apropie cât mai mult de sufletele băieților, ca astfel pretinește să scoată din ei ceea ce eră de scos. Eră bun psiholog.

Prețuia capacitățile, dar numai văzându-le muncind. In caz contrar adăugă muștrător și totuș cu un zimbet nevinovat, care

te incurajă, vorba înțeleaptă a d-lui Iorga, în multe lucruri dascălul său: Talentul neîntrebuințat e un furt.

Profesorul Al. Bogdan nu făcea parte din ceata acelor dascăli, cari „nu se dimit“ să între în discuție cu școlarii. Din contră, adeseori petrecea orele stând cu ei de vorbă, dar nu ca să fure vremea, ci să le îmbogățească școlarii săi cunoștințele.

Și de aceea era el iubit de toți.

Mulți l-au învinuit că e prea ambițios.

Prof. A. Bogdan însă n'a fost niciodată robul ambiției deșarte, condamnabile.

Pe cealaltă a recunoscut-o. Și era mândru de ea, căci vai de omul care zace cu pânțele la soare, sub sprijinul smeriei. (Gogonea)

„Cu drept cuvânt îi putem zice și „tată“.

Așa de bine se potriviau toate lecțiile sale cu povețele pe cari părintele le împărtășește cu cea mai mare dragoste și bunăvoință fiilor săi. Cât de bine știa să contopească autoritatea-i de profesor cu căldura și iubirea părintească!... (Brotea)

„Binecuvântat fie acel moment în care l-am văzut pentru prim dată pe acest erou!“ exclamă elevul său, Bucur, venit dela o școală străină. Moșoiu îl numește „cel mai scump erou al Românilor Transilvăneni“ iar un alt elev (Iosof) spune, că după răspândirea veștii despre moartea sa „am fi voit să trăim pe timpul lui Isus, pe timpul minunilor“ ș. a. m. d.

Izbucnirile acestea sincere care învăluesc în atâta dragoste pe prof. Al. Bogdan și-ți mișcă inima de înduioșare pentru pierderea acestui profesor atât de apreciat și iubit, nu se pot înțelege decât dacă vom ceti mai departe mărturisirile elevilor.

„În tot momentul îmi reapare figura lui puternică și impunătoare, dar plină de blândețe și expresie, ceace îl făcea plăcut tuturor. Parecă-l văd: om bine legat, cu zimbet de bunătate pe buze, încrețindu-și câte-odată fruntea, insuflându-ne atunci un respect nemărginit. Te privia blând, cu zimbet liniștit. Privirea-i vecinic senină te învăluia cu o dulceață cerească, Părul bogat și undulat îi împodobiă capul cu atâta grijă cu atâta demnitate, încât îți deșteptă în suflet tot ce este

mai luminos, mai vrednic; iar din ochii lui gânditori scân-teia o inteligență ageră, scrutătoare și binefăcătoare, ca apa izvoarelor ce curg la umbră în toiu verii..

Ce bun și iertător era cu elevii ce se căiau recunoscându-și greșala! Și această bunătate, ale cărei dulci reșfrângeri îi încălziau inima, o puteai ceti de pe trăsăturile regulate, nobile și desemnate cu multă fineță ale feții lui.

În inima lui mare mizeriile omenești își aflau culcușul mântuirii, iar pentru cei izbiți de soartă știa să găsească cuvântul consolător și dulce, ce te pătrunde până în cel mai tainic colț al inimii.

Când mi-aduc aminte de apelul ce ni-l făcuse, elevilor din clasele superioare, spre a sări și noi cu obolul nostru într'ajutorul talentatului și simpaticului sculptor Medrea, — mă cuprinde așa deodată o adâncă înduioșare și părere de rău după pierderea acestei personalități cu suflet mare și înțelegător" — ne spune elevul *Colhon*.

Întreaga lui înfățișare avea o putere cuceritoare, dar mai ales privirea sa „vecinic plină de căldură și iubire părintească“ și farmecul vorbeii sale „care curgea domol și sonor ca un cântec“ și pentru care elevii săi n'au destule cuvinte de admirațiune.

— „Un bun portretist n'ar avea să-i observe decât ochii — aceste ferestri ale sufletului și ar pătrunde până în cele mai tainice ascunzișuri ale caracterului său. Va desprinde din ei o agerime a minții, o bunătate părintească, o ambiție de a primi lumina vecinică a științei pentru a o da altora, o ironie tăioasă pentru cei mișei și joscici și „un vecinic dor de a fi desăvârșit“

.... „Fața lui niciodată nu era morocănoasă. Și asta ne dispunea totdeauna, iar pe prof. Bogdan ni-l făcea drag“ — scrie elevul Stănuleț.

În orele sale elevii nu prea știau ce e plictiseala. Când era silit să se ocupe cu elevii mai slabi, cu chestii cunoscute de majoritatea elevilor, prin câte-o glumă potrivită sau prin înscenarea unei discuții interesante înviora repede interesul slăbit.

— „Îi făceau mare plăcere răspunsurile rostite clar și tare. În genere nu-i plăceau elevii sfioși, papă-lapte“. (*Mușlea*)

— „Nu-i plăcea să-i „torăi“ lecția, dar îi plăcea să fi silitor și îi plăcea îndeosebi să te vadă, că judeci, ajutându-ți

și dându-ți prilej să-ți ariezi ideile proprii, făcându-te astfel să te încrezi oarecum în puterea-ți proprie de-a judecă“.

„Măi omule, nu vedeă în mine numai pe profesorul cu „notițul“ și creionul în mână, închipue-ți că te affli în fața colegilor tăi și le vorbești!“ obicinuiă să zică, când câte un coleg mai fricos își pierdeă cumpătul. (Rudnean)

„Ne ascultă fiecăruia părerile, întrerupându-se adeseori din explicarea sa ușoară și pe înțelesul tuturor și se bucură din adâncul sufletului, când se găsiu și de aceia, cari cutezau să-i combată unele părerii ale sale, sau să-i găsească vr'un echivoc în vorbire.

...El nu eră omul mândru, care să se simtă ofensat de îndrăsneala elevilor săi, pentrucă vedeă că acea îndrăsneală izvorăște numai din iubirea curată, din alipirea ce-o aveam cătră dânsul. Nu se simția ofensat, pentrucă ne iubiă ca un părinte și petreceă în mijlocul nostru, ca în mijlocul unor prietini intimi.“ (Căprioară)

— „Foarte bucuroș discută cu noi oriunde ne întâlniă. Într'o după-amiază plouă și n'aveam umbrelă. Mă întâlnii cu dânsul înaintea gimnaziului. „Unde te duci, șvabule?“ — zise cătră mine. — Cătră casă, d-le profesor. — Tocmai bine. Vino cu mine, că văd că n'ai cort.

Indată și înțrarăm în vorbă. Am vorbit despre diferite lucruri de pe la noi, din Bănat.

Și ascultă cu multă plăcere lucrurile ce-i spuneam. Lângă librăria Ciurcu ne despărțirăm.

Lucrul acesta nu mi-s'a mai întâmplat niciodată și nici nu cred să mi se mai întâmple.“ (Tismănariu)

— „Prima lui nizuință eră să ne oțelească voința, să ne învețe a munci, să ne dedeă la ordine, să ne îndrepteze pe calea adevărului și a virtuții.“ (Căprioară)

— „Ca om harnic, iubitor de muncă zilnică, totdeauna ne puneă în vedere: să nu învățăm pentru note și numai atunci, când presupunem, c'o să răspundem, ci în toată vremea, pentruca astfel să ni se oțelească și mărească și răbdarea la lucru conștinuu, — pentruca să ne obicinuiim a munci mereu cu plăcere și tragere de inimă.“ (Colhon)

— „Ură minciuna și pe cei mincinoși, cum numai un om sincer și iubitor de adevăr ca dânsul o puteă urgisi. Pentru a

află, dacă vorba spusă de un elev e minciună, — precum presupuneă — deschideă anchete întregi și nu se lăsă până nu se convingeă“. (Mușlea)

— „Când se năcăjiă, ne ziceă în glumă :

— Aveți grije, că eu am palmă cam grea și pe care-l voiu lovi, e bun lovit!“ (Herția)

— „Pedeapsa grea însă la el nu prea eră cunoscută, căci ziceă : nu de teama pedepsei trebuie să facă omul fapte bune, ci fiindcă așa e bine. (Păsculescu)

Voind să facă din elevii săi oameni întregi, va să zică : nu numai oameni de carte, ci și oameni de societate, se folosiă de fiecare prilej binevenit ca să le dea sfaturi în chestii sociale, de bunăcuviință ; cum să se poarte afară de școală, pe strade în societățile bune, față de persoane mai în etate, mai superioare, față de dame etc. „ca să nu rămână ca Budulea Taichii din nuvela lui Slavici.“

„Era un adevărat om modern“. (Păsculescu)

— De câteori se dedeau în Brașov concerte sau reprezentațiuni teatrale românești, trebuia să mergem cu toții. Pentru elevii săraci adună el bani dela ceilalți colegi, ca să poată lua parte și ei la reprezentații. Și nu numai că ne îndemnă să contribuim, ci ne da și exemplul viu, contribuind el, primul, cu o sumă bunicică (Mușlea).

— Iar după reprezentație ne puneă să povestim : ce-am văzut, cum ne-a plăcut și părerile noastre asupra piesei, a actorilor sau soliștilor. (Precup). Se interesă de școlarii săraci dacă au ce mânca.

— Odată aflând despre un băiat că nu mănâncă nimic dimineața, apelă la vre-o 2—3 camarazi mai bogați de-ai acestuia, să-i aducă câte o franzelă. (Stinghe).

Ca diriginte de clasă eră poate cel mai iubit, cu toată stricteța sa în chesii de ordine, curățenie, disciplină.

— Cât de cu drag mi-aduc aminte de felul său de predare și de tactica sa minunată întocmai ca a unui comandant care lucrează cu sânge rece și cu răbdare în fața dușmanului și care e sigur de isbândă. Nu-mi voiu uită niciodată de viața fericită petrecută împreună. (Spârchez).

, Se purtă cu noi cât se poate de blând. Nu eră omul, care să trimeată cuvinte triviale la adresa altuia, ci pe toți, chiar

și când făceam vre-o faptă nepermisă, ne dojenia cu vorbe fine, ușoare, prin ceeace ne eră atât de simpatic și ne strecură în suflet respect și admirațiune. Nu-i plăcea să pedepsească pe nimeni. Era mulțămît, dacă cel vinovat își recunoște greșala și mărturisia adevărul. Fața lui luă o expresie de ură și de dispreț pentru tot ce erl minciună.

„Prin felul său de a ne disciplină se deosebiă de ceilalți profesori. Având în vedere numai binele nostru, încercă toate mijloacele prin care credea, că ne va putea arătă, care este calea care duce spre lumină și spre binele nostru. (Coltofean).

Pentru aflarea și pedepsirea mincinoșilor, a înșelătorilor și-a celor cari săvârșiau vr'un delict școlar, rar procedă însuși ca judecător. Iniințase în clasă un „tribunal“. (Mușlea)

— „Tribunalul era compus din cinci membri în frunte cu un președinte,*⁾ cari aveau datoria să-l judece pe cel acuzat și să-i dea pedeapsa corespunzătoare cu greșala ce-a făcut-o. Eră vai și amar de acela, care ajungea în mânilor judecătorilor severi dela tribunal. Inșă, dacă acuzatul credea, că pedeapsa ce i-s'a dat, nu corespunde greșelei sale, înaintă apel la „Curie“, iar Curia — adecă d-l prof. Bogdan — în bunătatea care îl caracteriză micșoră pedeapsa acuzatului“. (Coltofean)

— „Adeseori veniau înaintea tribunalului și cazuri hazlii. Se întâmplase că un arțăgos lovî cu briceagul pe un coleg de-al său. Sentința tribunalului fu, ca vinovatul să restituie celuilalt 20 fil. despăgubire pentru tuns (căci având rană la cap a trebuit să se tundă) și în fiecare pauză să stea cu nasul într'un colț al clasei, pânăce întră profesorul. Președintele raportă apoi în fiecare zi despre executarea pedepsei.“ (Nema)

— „Prin instituțiunea aceasta interesantă voiă să ne dedeă a ne disciplină prin noi înșine, a ne supune voința și pasiunile nu numai față de superiori, ci și față de semenii noștri. Voiă să ne promoveze formarea caracterului.“ (Colhon)

„Cu „tribunalul“ acesta „ne dedarăm la ordine, ne obicinuirăm să spunem adevărul chiar dacă eră spre paguba noastră.“ (Căprioară)

*⁾ Elevul Serb vorbește de 6 membri: 3 dintre studenții cei mai buni, ca judecători; iar 3 dintre cei mai „tăpeni“ — cum ziceă -- ca executori ai pedepselor.

Voiă să crească oameni de omenie, sinceri, care să cunoască marginile buneicuvințe chiar față de camarazii lor, fiindcă își dedeă seama că numai așa se poate sălășlui între ei dragostea adevărată care cimentează încrederea reciprocă și solidaritatea.

— „Dacă eră cineva mănios pe altul, nu-l slăbiă, pânăce nu se împacă.

Dacă cineva își permitea lucruri necuviincioase, neiertate față de colegi etc., la tribunal cu el.“ (Colhon)

— „Intâmplarea aduse odată cu sine, ca doi mănioși să fie siliți să răspundă împreună. Se codiră la început. Atunci d-l profesor întrebă, care e cauza urei lor și află, că sunt batjocurile ce și le aruncau reciproc. „Bine, măi, — zise atunci dânsul — dacă m'aș lua și eu după voi, ar trebui să mă supăr pe toată studențimea pentrucă-mi zic „Hristos“. Riserăm cu hohot și ne mirarăm cum de-a aflat și secretul acesta, iar cei doi mănioși din momentul acela se împăcară și azi sunt cei mai buni prietini.“ (Nema)

Relativ la această poreclă iată ce spune elevul *Brotea*: „La început, când i-s'a dat această numire, aveam în vedere frumoasa-i barbă, ce-i împodobiă fața senină din mijlocul căreia doi ochi albaștri trimeteau privirile lor pline de căldură și iubire părintească. Dar cu cât deveniam mai pricepători și înțelegători și cu cât puterea noastră de apreciere se desvoltă, tot mai lămurit vedeam, că într'adevăr o scânteie luminoasă din sufletul lui Hristos a sărit în inima și creerul fostului nostru profesor pe care azi îl deplânge o națiune întreagă“.

Uneori pedepsiă el necuviința, făcându-l de răsul clasei pe cel care o săvârșise.

— „Dacă observă pe cineva strâmbându-se îl scoteă afară și-l siliă să se mai strâmbe odată în fața clasei întregi, ceea ce produceă un haz de nedescris“. (Popa). Medicină sigură. A douaoară nu se mai strâmbă.

Tot medicina aceasta o întrebuiță, cu efect sigur, pentru firile mai sălbatice recidiviste, pe care nule puteă disciplină cu vorba convingătoare.

— „Colegii cari se băteau trebuia să se palmuească reciproc în fața clasei până, ce socotiă d-l profesor că le-a trecut pofta de a se mai bate“. (Precup).

li ieşise apoi vestea că ştie tot şi vede tot ceea ce-i fac elevii. Nici nu prea îndrăsniau să-l pună la încercare, fiindcă se convinseseră adeseori că 'ntradevăr le vede toate.

— „Adeseori ne şi spuneă înainte de a lucra vre-o compoziție: „Nu furați, căci știți că vă văd!“ Şi parecă şi pe coridor şi pe stradă ne temeam să facem prostii, căci ne spusese în glumă, iar noi luam în serios, că vede şi prin ziduri“. (Muşlea).

— „Într'un rând răspundeă unul la tablă. Indatăce se întoarse profesorul cu spatele spre el, şcolarul făcū un gest copilăresc la adresa profesorului. Cum l-o fi văzut, nu ştiu, destul că îl sili să repeteze gestul. Întâmplarea aceasta băgă mare frică în noi. Mai ales când lucram la compozițiuni, nu îndrăsnia nici unul să se mişte, dar mai ales: să fure, căci o pătiă rău. Ba nici afară de şcoală nu-l puteai înşelă.

Unul lipsind într'o zi dela lecții, a doua zi se scuză. Pe fața d-lui Bogdan se ivi atunci un zâmbet ironic şi începū tot pe un ton ironic, încât îl nedumeri pe şcolar:

— De când ți-ai luat diploma de arhitect?

Şcolarul începū să râdă neştiind ce voieşte să zică cu asta.

— Nu dealtfel — continuă fostul meu profesor — dar te vedeam ieri, că examinezi zidurile gimnaziului săsesc şi erai foarte grăbit“.

Numai acum văzū elevul unde bate profesorul şi, neavând încătrău, îi mărturisī adevărul. Anume în-ajunul acelei zile, nefiind pregătit din lecții, lipsi dela şcoală sub pretext că-i bolnav. Tot în aceeaş dimineață plecā puțin la preumblare. Văzū însă de departe pe „detectiv“ şi, îndatăce-l observă, își căută refugiu între zidurile acelei clădiri. Ochii de Argus ai profesorului însă îl observară şi acolo“. (Nema).

În clasă cereă atenție încordată.

— „Ca să se convingă de atențiunea elevilor rostiă adeseori cuvântul numai de jumătate şi provocā pe cel bănuīt că ar fi neatent, să-l întregească. Acesta era unul dintre mijloacele prin cari ne făcea să fim atenți“. (Nema).

— „Alteori cum observā pe careva că „prinde muște“ îi făcea semn vecinului, care fără zăbavă îi ardea una „straşnică“ (Stănuleț), readucându-l la brazdă.

li plăcea *punctualitatea* şi nu tolerā *negligența*. Întârzierile nu le iertā niciodată. Pedeapsa se ştia: — „Ai durmit mai

mult azi, te vei scula Duminecă mai de vreme și te vei prezentă la mine acasă!”

— „Odată întârziind dela oră cu vre-o câteva minute, îmi dictase d-l prof. B. pedeapsa: ca în Dumineca, viitoare să-i fac o vizită la 6 ore dim. Sosise Dumineca în care aveam să-l cercetez. Mă trezii înainte de 6 ore cu câteva minute, mă îmbrăcai în ruptul capului și cu pași repezi mă îndreptai spre locuința dânsului. Ajunsei punctual: în turnul bisericii bătea domol șase. Atunci o perdeă se ridică și iată d-l profesor uitându-se la mine râzând.

Zărindu-l, salut militărește și plec spre casă. În ziua următoare îmi mulțămî pentru vizită“. (Barbu)

— „Acela care nu eră acolo la timpul fixat, eră silit să meargă de mai multe-ori“. (Sămărghișan).

— „Alteori trebuia să ne prezentăm la o oră fixă pe „Romuri“ sau la „Warte“, unde își făcea regulat preumblările, în tovărășia cânelui, care ca un sol ne anunța sosirea stăpânului său, pregătindu-ne a-l așteptă cum se cuvine“. (Brotea.)

Neînduplecat eră și în privința *ordinei* și a *curățeniei*. Ordo est anima rerum.

— „Se întâmplă uneori, cum se întâmplă și azi, că lipsia condeii dela masă.

Repetându-se, ne spuse odată iritat :

Pe oara viitoare fiecare are să cumpere câte un condei. Le veți păstră în masă și îndată ce va lipsi unul, le veți cumpără pe toate, din nou. (G. Muntean.)

— „Eră un om care ținea poate mai mult ca la orice, la curățenie. Să nu fi văzut prin clasă, pe subt bănci, bucăți de hârtie sau murdărie, c'atunci mult timp s'arătă supărat. (Moșoiu.)

— Ferestrele clasei noastre spălate de noi înșine, la îndemnul lui, străluciau de curățenie, ca niște cristale la lumina soarelui.“ (Spârchez.)

— „Tot astfel hainele, ghetetele, corpul, și mai ales unghiile trebuia să ne fie curate. Dacă unuia îi lipsia un nasture, în ora viitoare trebuia să se anunțe și să arete că și l-a cusut. Ghetetele trebuia să fie totdeauna curate, iar dacă vr'unul n'avea cremă, se făcea colectă ca să-și cumpere. Regulă militară.“ (Precup.)

Când le vorbiă elevilor, mai ales în orele de limba ro-

mână, eră „o adevărată recreație sufletească“ pentru ei, dupăcum o mărturisesc însiși. Pornia adeseori discuții interesante despre câte un scriitor, despre câte o operă literară.

— „Săltă de bucurie când găsiam greșeli mai însemnate în operele scriitorilor noștri mai cuuoscūți, ascultă bucuros părerile noastre despre vre-o operă cunoscută, despre vre-un roman, novelă etc. și ne lăudă când ne însemnam părțile mai frumoase, figuri, tropi, pe cari comunicându-i-le și le însemnă pe marginea cărții.“ (Căprioară.)

— „Aveà un farmec în vorbire, cu care te făcea vrând-nevrând să ascuți la explicările lui, cari nu se mărgineau numai la lucrările de școală, ci adeseori treceau în altă sferă, ajungând dela o mică întâmplare la cele mai mari evenimente istorice și întâmplări actuale.“ (Păsculescu.)

— „Știa să ne facă lecția interesantă, știa să ne facă să cugetăm alătura cu El, și, când cereau împrejurările, știa să-și acomodeze sufletul dispoziției noastre sufletești. Amintesc un singur caz.

Odată făceam conversație din limba germană. Ferestrele clasei erau deschise, Eră un timp minunat. Deodată fanfara militară sguduî văzduhul și o armată întreagă (!) trecu pe drumul de lângă gimnaziu. Afară : fanfară, soldați, tunuri etc. și'n clasă : o poveste nemțească. Ce contrast !.. Poate un alt profesor în locul d-lui Bogdan, ar fi închis ferestrele și-ar fi continuat lecția mai departe, iar noi influințați de cele ce se petreceau afară, nu ne-am fi ales cu nimic. Dar el a procedat, cu mult mai cuminte. Profitând de ocazie, nu ne-a scos din ideile de cari eram stăpâniți, ci ne-a spus cum se numesc în limba germană diferitele grade militare, așa, că ne-am ales cu cunoștințe nouă.“ (Rudnean.)

— „Altădată aflând fum în clasă și văzând că e frig, ne-a dus la preumblare pe subt Tâmpa, conversând cu noi nemțește despre lucrurile pe lângă care treceam. Când ne-am întors am venit în rând cântând, iar El ne comandă nemțește : unu, doi...“

— „Aveà un deosebit mod de instruire.

Mi-aduc aminte de recitarea poeziei „Heidenröslein“. Ca s'o putem învăța mai ușor, ne-a pus s'o cântăm în cor.

În cl. a III. g., în ora dintâiu, dupăce ne-a introdus în carnet ne-a dat câteva sfaturi și apoi ne-a explicat literile nemțești! (Îl aveam cu germana).

Cred că alt profesor s'ar fi îndestulit să ni le cetească odată corect. El n'a făcut așa. Ne-a spus cum se produce fiecare sunet și ne-a sfătuit să ne privim în oglindă și astfel să exprimăm sunetele, spre a vedea care părți ale gurii sau ale gâtului se pun în mișcare. Asta m'a mirat și m'a făcut să înțeleg că voi să trateze sistematic studiul limbii germane". (Mușlea).

Chestiile mai grele le limpeziă cu asemănări ușor de înțeles

— „Iată, de pildă, cu ce exemplu a explicat unui școlar: *deosebirea dintre verbele tari și slabe*.

Un om pleacă cu o bătă în mână să se apere de adversarul său, care e fără bătă.

— Care din cei doi crezi că e mai tare?

— Cel cu bătă, — răspunse elevul.

— Ei bine, pentru ce nu și-a luat și celalalt o bătă?

— Fiindcă se credea mai tare decât cel care-și avea în ajutor și bătă.

— Spune-mi deci, pe cari dintre verbe le poți asemăna cu omul cel cu bătă? — întreabă iarăș d-l profesor.

Pe cele slabe, zise atunci elevul, mândru c'a scos-o la cale, căci ele în imperfect și în participiul perfect iau într'ajutor pe *t*" (Nema).

— Iată cum procedă, când ne dădea vre-o lucrare în scris acasă. Mai înainte își spunea fiecare elev toate ideile referitoare la lucrare. El apoi, cu iscusința unei țărance harnice care-și descurcă și înădește firele încâlcite și rupte, ni le înșiră și numerotă, pe tablă, precizându-le și așezându-le după legătura și înrudirea lor la locul potrivit: în introducere, tratare sau încheiere. Iar ulterior, după ce făceam schița lucrării împreună, ni-o dădea s'o desvoltăm acasă. Prin acest procedeu ne învăța cum trebuie aranjate ideile, cum trebuie făcută schița unei lucrări, cum, și din ce puncte de vedere, trebuie tratată mai ales ideia principală, pentru ca compoziția să aibă caracterul unității" etc. (Colhon).

Pentru a-și deprinde elevii la stilizarea corectă a ideilor, le cerea pe fiecare săptămână, câte o scrisoare. Acestea se cetiau apoi în clasă, Lunia.

Subiectul și-l putea alege fiecare după plac. De obicei se trată în ele despre întâmplările de peste săptămână.

Iată icoana lui Alex. Bogdan, ca profesor, zugrăvită de elevii săi.

După mărturisirile acestea nu ne va mai prinde mirarea de regretele unanime pe care le-a lăsat în sufletele înțelegătoare ale elevilor.

— „Inima lui largă de-acum nu va mai bate în ritmul sfânt al dragostii, prin care nizuia să ne apropie și înfrățiească sufletele.....

Cei cari au avut însă fericirea să-l cunoască, nu-l vor uita, căci, deși viața i-a fost scurtă, multă lumină și credință a strecurat în sufletele tinerelor mlădițe ale neamului nostru...

...El nu mai este, dar spiritul lui împodobit cu atâtea calități frumoase, ne va stăpâni mereu sufletele“. (Colhon).

— „Curgeți lacrimi neseceate și alinați durerea inimilor noastre tinere, rănite prin apunerea astrului luminos, dela care primiam lumina, curgeți și prefăcându-vă în mărgăritare, înșirați-vă în salba de recunoștință, ce trebuie s'o depunem în sanctuarul inimii noastre întru amintirea celui mai scump profesor al nostru... Iar tu suflet nobil, părinte sufletesc, dormi în pace, căci „Filologul“ nu Te-a uitat și nu Te va uita cât va trăi“. (Căprioară).

— „Profesor scump și drag erou, dormi lin în pământul pietros și înstreinat! Somnul să nu-Ți fie sbuciumat. Tu Ți-ai făcut datoria, deși ai murit în vârsta cea mai frumoasă! Munca și viața Ta vor aduce roadele dorite de Tine!

Sufletul meu va fi vecinic strâns legat de comuna galițiană Șumina, prin trista amintire, că acolo își doarme somnul de veci mult iubitul și regretatul meu profesor Dr. Al. Bogdan“. (Moșoiu)

— „Și nu vom uita să spunem și noi generațiilor viitoare despre prof. Bogdan, despre „Hhristosul“ nostru, ca despre apostolul înfocat al românismului și despre dragostea lui față de limba și neamul nostru românesc.

Binecuvântat fie mormântul dela Șumina!“ (Oros) etc. etc. Puternică întipărire trebuie să fie lăsat personalitatea acestui dascăl în sufletele elevilor, ca să-i păstreze o astfel de amintire.

Cel care prin amintirea sa poate desvăli astfel de aprecieri și regrete, *n'a trăit înzadar!*

Mormântul dela Șumina.*)

Mormintele fără număr de pe plaiurile înroșite de sânge ale Galiției, — morminte care au așternut atâta jale peste satele noastre — s'au înmulțit cu unul: cu mormântul profesorului, ofițer în rezervă, *Dr. Al. Bogdan*.

A murit cu zimbetul limpezit de conștiința datoriei împlinite până în capăt, pecetluindu-și jurământul făcut sub drapel prin suprema jertfă: *jertfa vieții*.

Pânăce aproape toți ofițerii batalionului în care serviă, supuși de boală, s'au înapoiat acasă, el, profesorul, — deși înălbit și slăbit de mizeriile războiului — a rămas neclintit la postul său, suplinind slăbiciunea trupului prin oțelul voinței, și gerul nopților prin căldura dragostei cu care-l înconjurau soldații de subt comanda sa.

Încă la 4 Sept. îmi scria:

...„Ce să-ți mai spun? Strapăte și osteneli, de cari voi nu vă dați seamă, așa în cât *mai bucuros am intră în foc*. Frumusețile războiului le cunoști: *poezia taberelor în lumina de lună, peisagii frumoase, energia omenească încordată la culme* etc. Le gust pe toate și pe lângă toate: *îmbătrânesc grozav: fața mi se sbârcește...*“

Sărmane prieten! Asta mi-o scrieai la 9 zile după plecarea din Brașov și, acum, se împlinesc 9 săptămâni de când ai pornit pe drumul repaosului de veci.

Mi se tulbură ochii de lacrimi când mă gândesc câte a trebuit să mai suferi de atunci...

Dar, cu toate suferințele, nebanuite de noi cei rămași acasă, — n'ai sucombat. Voința ta de oțel, numai oțelul a putut-o frânge. A trebuit să te fulgere proiectila unei obuziere, ca să te răpună.

Pildă ai fost pe catedră, pildă pe câmpul de războiu; pildă de superior, pildă de camarad, pildă de împlinirea datoriei, pildă de jertfă.

Ai trăit pentru alții și ai murit ca să poată trăi alții. Se poate închipui *viață* mai frumoasă?... Și, se poate imagina *moarte* mai frumoasă pentru cel care ține să rămână un erou

*) Publicat în nr. dela 18/81 Oct. 1914 al „Gaz. Trans.“

până în capăt? ... Tu ai rămas. Azi nu-l mai invidiezi pe sburătorul Vlaicu, pentru moartea sa.

O baladă nordică ți-a fost viața: agitată, concisă, scurtă.

Prea scurtă pentru bogăția ta sufletească, din care prea puțin ne-ai lăsat moștenire.

Și asta e ce ne doare ... Prea ai dus multe cu tine față de ceea ce ne-ai lăsat!

Ai dus pentru totdeauna pe profesorul iscusit, înzestrat cu un bogat capital de cunoștințe, ai dus pe înțelegătorul și cunoscătorul temeinic al literaturii noastre, pe interpretul minunat al creațiilor noastre politice, pe conferențiarul atât de apreciat condeiu viguros și respectat, pe sprijinul talentelor, pe *adevăratul* luminător și binevoitor al elevilor, pe cel mai bun frate, pe cel mai atașat camarad, pe cel mai devotat prieten.

Ullimul suspin icnit, prin care junghiul rece al morții te-a descopciat de viață, pe care ai iubit-o, multe a dus cu sine. Una însă nu ne-a putut-o răpi: *învăpăiata ta dragoste de neam și de glia străbună*. Aceasta a rămas închisă în scrisul tău și'n adâncurile înțelegătoare ale sufletului elevilor și prietenilor tăi.

În tăcerea nopților târzii parcă te-aud cum îți împreuni glasul înlăcrămat cu-al poetului Coșbuc cuvântând, ca de pe o catedră, de pe gurguiul mormântului pustiu din preajma sătulețului galițian: Șumina:

„Ce-s unora lucruri a toate mai sus,
Par altora lucruri deșarte.
Dar știe Acel ce compasul și-a pus
Pe marginea lumii 'ntre vieață și-apus,
De-i alb ori e negru ce 'mparte!
Iar tu mi-ești în suflet și'n suflet ți-s eu
Și secolii 'nchidă-ori deschidă cum vreu
Eterna ursitelor carte,
Din suflet eu fi-ți-voi. tu neamule-al meu
De apururi neruța sa parte!”

Și mai avem o mângăere, o mângăere mare: „Că 'ntunecimea morții, nu-i soarta tuturor“.

Sandi dragă tu vei trăi!

Date biografice.

Al. Bogdan e născut în Braşov, în 6 Febr. v. 1881, din părinţii: Ioan I. Bogdan, comerciant, şi Elena n. Munteanu. Clasele primare şi liceul le-a făcut în oraşul său de naştere. La 1898, după trecerea examenului de maturitate (bacalaureat), îşi face armata, iar în toamna anului 1899, se înscrie la facultatea de litere a universităţii din Budapesta, cu specialitatea: limba şi lit. română şi germană. După trecerea examenului prim fundamental, în toamna anului 1901, îl aflăm înscris la universitatea din Berlin, iar cu un an mai târziu, în 1902, la cea din Leipzig, unde ascultă pe profesorii şi docenţii: Birch-Hirschfeld, Fleischer, Geiger, Haguenin, Heusler, Lehmann, Meyer, R. M. Münch, Roediger, Schmidt, E. Sievers, Simmel, Tobler, Volkelt, Weigand, v. Wilamovitz-Moellendorf, şi v. Winterfeld. În Leipzig obţine, în Maiu 1904, şi titlul de Dr. în fil., cu lucrarea: *Die Metrik Eminescus*.

În vara aceluiaş an e ales profesor suplinitor la liceul român din Braşov. În 26 Martie 1906 dă examenul de specialitate (licenţa), iar în Martie 1907 examenul de pedagogie, în Budapesta, câştigându-şi diploma de profesor, pe baza căreia a fost apoi instituit definitiv în postul său.

Din toamna anului 1908 a predat în cl. a VIII: istoria literaturii noastre naţionale.

În 13 Aug. v. 1914 pleacă ca sublocotenent în rezervă — făcând parte din reg. 24 de glotaşi — pe câmpul de luptă din Galiţia. În urma serviciilor facute ca aghiotant al bat. I., e înaintat la rangul de locotenent şi decorat cu „crucea pentru merite cu decoraţiunea de războiu“, sosită însă numai după moartea sa. În 6/19 Oct. 1914*) cade lovit de o granată rusească, lângă satul galiţian Şumina, unde a fost şi înmormântat.

*) Data morţii sale a fost precizată ulterior de comandantul batalionului şi al regimentului său.